

Міністерство освіти і науки України
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Юрія Федьковича

Кафедра фізичної географії, геоморфології та палеогеографії

**Еколого-освітні маршрути Українських Карпат, як засіб
формування екологічної свідомості**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконав:

Студент 6 курсу, 613 групи
галузь знань 01 Освіта/Педагогіка
014.07 Середня освіта(географія)

Паскевич Ростислав Ігорович

Науковий керівник:

К.геогр.н, асистент кафедри
фізичної географії, геоморфології та палеогеографії

Добинда Ірина Петрівна

*До захисту допущено
на засіданні кафедри фізичної географії,
геоморфології та палеогеографії*

Протокол № _____ від _____ 2024 р.

Зав. кафедри, д.геогр.н., проф. Б.Т. Рідуш _____

Чернівці – 2024

АНОТАЦІЯ

Еколого-освітні маршрути Українських Карпат відіграють ключову роль у формуванні екологічної свідомості, сприяючи гармонійному поєднанню навчальних, виховних та практичних заходів. Вони дозволяють глибше усвідомити важливість охорони природи через безпосереднє занурення у природне середовище, ознайомлення з біорізноманіттям, історико-культурною спадщиною та екосистемами регіону. Маршрути сприяють популяризації принципів сталого розвитку, формуванню екологічно відповідального мислення та поведінки. Інтерактивні методи, залучення громади та використання традицій доповнюють цей процес, сприяючи збереженню довкілля та зміцненню зв'язку людини з природою.

Ключові слова: *Українські Карпати, екологічна свідомість, еколого-освітні маршрути.*

Ecological and educational routes in the Ukrainian Carpathians play a key role in shaping environmental awareness by integrating educational, formative, and practical activities. These routes provide an opportunity to deeply understand the importance of nature conservation through direct immersion in the natural environment, familiarization with the region's biodiversity, historical and cultural heritage, and ecosystems. They promote the principles of sustainable development, fostering environmentally responsible thinking and behavior. Interactive methods, community involvement, and the use of traditions enhance this process, contributing to environmental preservation and strengthening the connection between humans and nature.

Keywords: *Ukrainian Carpathians, environmental awareness, ecological and educational routes.*

Кваліфікаційна робота ОР «Магістр» містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИЙ ФОНД УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ	6
1.1. Об'єкти природно-заповідного фонду Карпатського регіону.....	6
1.2. Карпатська конвенція	25
Висновки до I-го розділу	28
РОЗДІЛ II. ОСНОВИ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ	29
2.1. Поняття екологічної свідомості	29
2.2. Екологічна освіта та її роль у формуванні екологічної свідомості	34
Висновки до II-го розділу	45
РОЗДІЛ III. ЕКОЛОГО-ОСВІТНІ МАРШРУТИ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ	46
3.1. Визначення та особливості екотуризму	46
3.2. Роль еколого-освітніх маршрутів на формування екологічної свідомості .	55
3.3. Еколого-освітні маршрути Українських Карпат	58
3.4. Вплив еколого-освітніх маршрутів на формування свідомості	74
Висновки до III-го розділу	78
ВИСНОВКИ	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	81
ДОДАТКИ	85

ВСТУП

Актуальність дослідження

В умовах сучасної екологічної кризи та загострення глобальних проблем пов'язаних з охороною довкілля, виховання екологічної свідомості у молодого покоління стає критично важливим завданням. Учні та студенти, як майбутні носії знань та рішень, мають розуміти важливість захисту природи, сталого використання ресурсів та відповідального ставлення до довкілля. В Україні, де природні ресурси відіграють значну роль у житті суспільства, особливого значення набуває розвиток екологічної культури через безпосередній контакт з природою.

Українські Карпати — це один із найцінніших природних регіонів країни, який потребує особливого захисту через високий рівень біорізноманіття та важливі екологічні функції. Формування екологічної свідомості у школярів та студентів через еколого-освітні маршрути цього регіону надає можливість ефективно поєднувати освіту і практичний досвід. Це сприяє усвідомленню важливості збереження природних багатств та стимулює молодь до активної участі в екологічних ініціативах.

Об'єктом дослідження є окремі природоохоронні території Українських Карпат як основа для прокладання маршрутів для розвитку екологічної свідомості.

Предмет дослідження є процес формування екологічної свідомості через проходження маршрутів у Карпатському регіоні.

Метою дослідження є вивчення особливостей основних об'єктів та територій природно-заповідного фонду Українських Карпат та дослідження впливу еколого-освітніх маршрутів Українськими Карпатами на формування екологічної свідомості у молоді. Досягнення даної мети буде здійснюватися шляхом послідовного вирішення наступних *завдань*:

- охарактеризувати найбільші об'єкти природно-заповідного фонду Українських Карпат;
- з'ясувати роль Карпатської конвенції у збереження біологічного та ландшафтного різноманіття Українських Карпат;
- проаналізувати сучасні підходи до формування екологічної свідомості;

- розробити еколого-освітні маршрути та визначити їхню роль у формуванні екологічної свідомості.

Через стімкий розвиток туристичної галузі в Україні останнім часом постає питання збереження природи і під час тих же туристичних походів. Тому перед науковцями України постав новий виклик - зменшити негативні наслідки туристичних походів. Так виникла ідея еколого-освітнього туризму. Безпосередньо цій проблематиці в Українських Карпатах присвячені праці Юрія Зінька зі співавторами [15, 46]. А загалом екосистемами Українських Карпат займаються низка географів Львівського національного університету імені Івана Франка, Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Ужгородського національного університету. Проте хочеться відмітити праці С.М. Стойка [39].

Методи: аналіз літературних джерел, логічний метод, аналіз, синтез, узагальнення, порівняльнння, метод польових досліджень.

Апробація результатів дослідження відбулася на студентських наукових конференціях - секція географічних наук, підсекція фізичної географії, геоморфології та палеогеографії.

Структура роботи. Робота складаєтьсязі вступу, основної частини, яка містить в собі три розділи, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ І. ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИЙ ФОНД УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

1.1. Природно заповідні зони Карпатського регіону

Карпатська гірська країна - унікальна природна територія континентальної Європи, де планується значне розширення мережі природно-заповідних об'єктів. Ця потужна гірська система є важливим геоморфологічним і кліматичним бар'єром, що відокремлює північний регіон Балтійського моря від субтропічного регіону Середземного моря. Тому в процесі розвитку центральноєвропейського ландшафту тут сформувалося велике біогеографічне різноманіття і сконцентрувалося велике розмаїття видів. Тільки високогірна флора налічує понад 4 000 видів, що відповідає 25% континентальної флори України. Висота гірських хребтів перевищує 2 000 метрів, а глибоко розчленований рельєф формує типовий високогірний біогеографічний опис, від широколистяних лісів біля підніжжя гірської зони до субальпійських, альпійських луків і субальпійських пусток.

Відносна частка природоохоронних територій у Карпатах в Україні становить майже 13% (див. табл. 1). Цей показник втричі вищий, ніж пересічний по Україні. Природний ландшафт Українських Карпат представлений Карпатським біосферним заповідником, природним заповідником «Горгани» та національними природними парками, а також шістьма регіональними ландшафтними парками, великими природними заповідними округами та інші природоохоронними територіями. Однак, лише 5% природного лісового та лучного комплексу на Передкарпатській височині та Закарпатській низовині, а також менше 3% у Вулканічному та Карпатському регіонах знаходяться під охороною.

Карпатський туристичний регіон включає у себе чотири адміністративні області на заході України: Львівську, Івано-Франківську, Закарпатську та Чернівецьку. В Українських Карпатах є 12 національних парків: Карпатський національний парк (1980), Національний парк «Синевир» (1989), Вижницький національний парк (1995), Національний парк «Сколівські Бескиди» (1999), Ужанський національний парк (1999), Національний парк «Гуцульщина» (1999), Національний парк «Зачарований край» (2009), Національний парк «Черемоський» (2009), Національний парк «Синьогора» (2009), Національний парк

«Верховинський» (2010), Національний парк «Бойківщина» (2019), Національний парк «Королівські Бескиди» (2020).

Табл. 1. Структура мережі територій природно-заповідного фонду (тис. га)

Фізико-географічна область	Загальна площа, тис. га	Площа територій природно-заповідного фонду						
		разом, тис. га	у т.ч. заповідних об'єктів окремих категорій, тис. га					%
			заповідники	національні природні парки	регіональні ландшафтні парки	заказники	інші	
Передкарпатська височинна	1032	47,2			20,5	24,2	2,5	4,6
Зовнішньокарпатська	817	178,9	5,3	95,6	37,0	31,9	9,1	21,9
Вододільно-Верховинська	431,4	92,7		84,6		6,5	1,6	21,6
Полонинсько-Чорногірська	663	85,6	39,4	25,8	3,2	10,3	6,6	12,9
Рахівсько-Чивчинська	62	25,9	13,0		3,5	7,3	1,5	40,6
Вулканічно-Карпатська	190	5,6	0,9			0,9	3,8	2,9
Закарпатська низовинна лісолучна	270	14,1	0,3			1,7	12,1	5,2
Разом	3465,4	449,9	58,9	206,0	64,2	82,6	37,2	12,9
% від площі природно-заповідного фонду			13,1	45,9	14,3	18,4	8,3	
% від загальної площі регіону			1,7	5,9	1,9	2,4	1,1	

Карпатський біосферний заповідник був створений у 1968 році. З 1992 року він є членом мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО, а з 2000 року - партнером Ініціативи Карпатського екорегіону WWF в Україні. Загальна площа заповідної території становить 57 880 га.

До складу Карпатського біосферного заповідника входять шість окремих гірських масивів та два рослинні заказники загальнодержавного значення - Чорна Гора та Юлівська Гора. Вони розташовані на висотах 180 - 2061 м у Закарпатській області. Ця територіальна структура представляє майже весь ландшафт та біорізноманіття Українських Карпат. Тут знаходяться найкраще збережені карпатські екосистеми, що забезпечують притулок для багатьох рідкісних і зникаючих видів флори і фауни.

Заповідна територія є домівкою для 64 видів рослин і 72 видів тварин, занесених до Червоної книги України та Європейського Червоного списку. Майже 90% заповідної території вкрито лісами. Тут представлена вся висотна пояси́сть Українських Карпат - від степових і дубових лісів у передгір'ї до альпійської зони зі степовими, кам'янистими та лишайниковими ландшафтами. Тут діє мережа

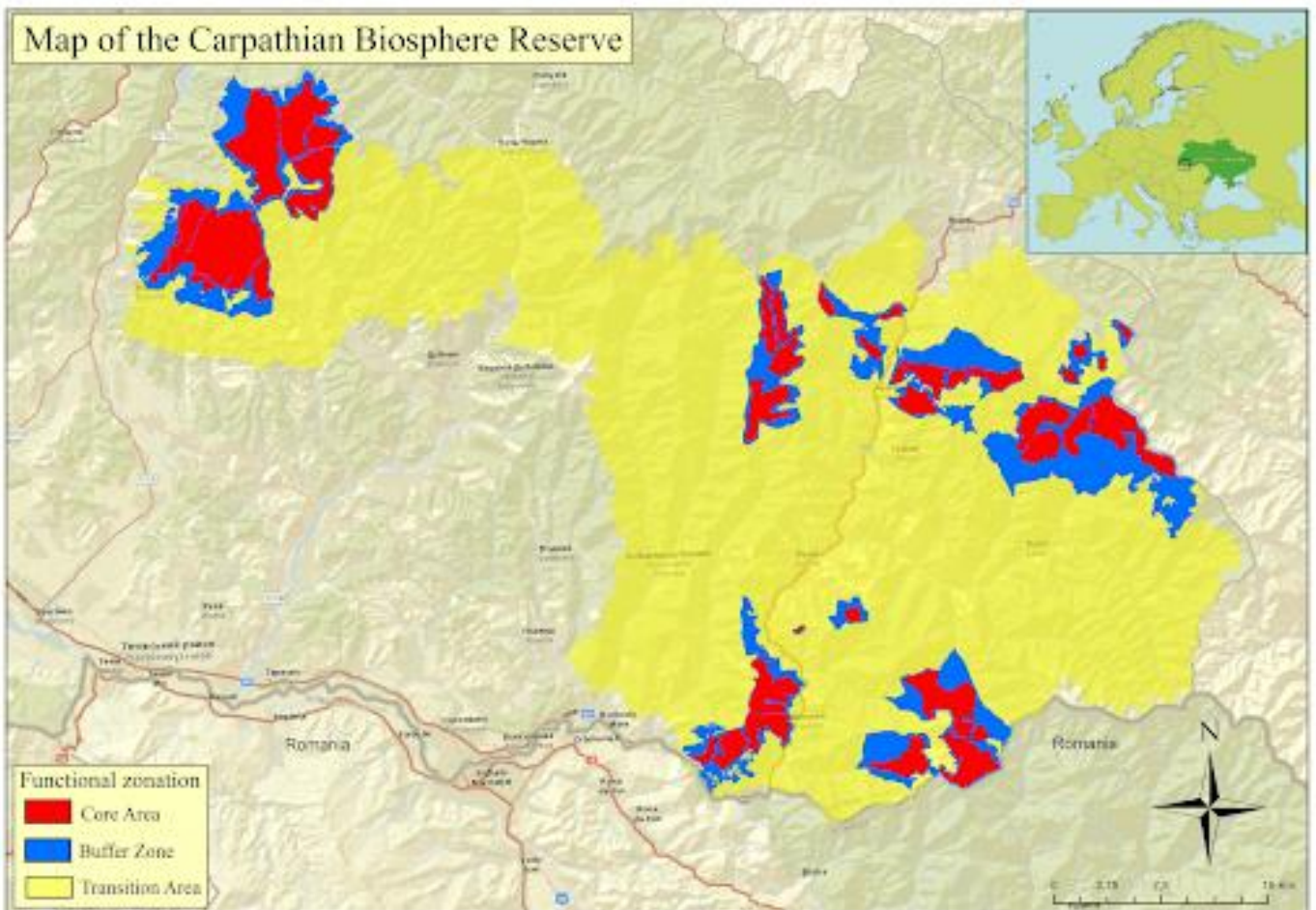

Рис. 1 Карпатський біосферний резерват [21]

екологічних, освітніх, науково-пізнавальних маршрутів та інформаційних центрів, а також єдиний в Україні музей, присвячений гірській екології та історії природокористування в Карпатах (м. Рахів). Кожна з природоохоронних територій, що входять до складу Карпатського біосферного заповідника (Чорногірський, Мармароський, Свидовецький, Кузійський, Угольсько-Широлужанський та Долина нарцисів), характеризується своєю самобутньою та унікальною природою. Чорногірський масив характеризується найвищою в Україні вершиною Говерла, яка піднімається на 2061 м над рівнем моря. Гірські частини Чорногірського хребта все ще зберігають сліди колишніх льодовиків - характерні льодовикові утворення, такі як карі і трого [17].

Створений у 1980 році Карпатський національний природний парк (далі НПП) є першим національним парком в Україні і займає загальну площу 53 000 гектарів. Карпатський національний парк розташований на північно-східних макросхилах

Українських Карпат. Протяжність парку з півночі на південь становить 55 км, а зі сходу на захід - 20 км.

Територія парку відповідає Скибово-Горганському центральному гірському району, Ясинсько-Верховинському гірському басейну та району масиву Чорногора зі слідами колишнього льодовикового періоду.

Він охоплює верхів'я річок Пруту і Чорного Черемошу до Говерли, включаючи 12 лісових масивів, земельний фонд Селянської спілки та муніципальні землі міст і сіл, таких як Яремче, Микуличин, Кременець, Ворохта і Яблуниця. Найбільш густонаселеною частиною є північно-західна частина Ворохто-Путильської рівнини (900-1000 м над рівнем моря) від витoku річки Прут (Яблуницька ущелина) до Сучави (північна сторона), Горганських Карпат і Покутсько-Буковинських Карпат, Братського хребта, Чорногори і Гринявських гір (південна сторона), що простягається у вузьку улоговину між Чорногорою і Гринявськими горами.

Флора парку налічує понад 1100 видів рослин, серед яких 70 видів дерев і 110 видів чагарників. Масиви Чорногори та Горган є домівкою для багатьох ендемічних, реліктових та рідкісних видів, з яких близько 20 занесені до Червоної книги України. Серед них сосна кедрова європейська, рододендрон східнокарпатський, аконіт Жакена, дольє двоквіткава, примула мала, радіола рожева, сон білий, чотири види тирличу (жовтий, плямистий, розщеплений та весняний), арніка гірська та інші. Близько 350 видів дикорослих рослин мають лікарські властивості і використовуються в народній медицині.

У парку мешкає 46 видів ссавців і близько 180 видів птахів, плазунів, земноводних і риб. Особливо цінними є ендемічні види, які не зустрічаються за межами Карпат та реліктові види з минулих геологічних епох. До ендемічних видів належать карпатська саламандра, тетерук, білочеревий дятел, білка карпатська, снігова миша, бурий ведмідь, білка лісова та саламандра багряна.

До Червоної книги України занесені зубр, лісовий кіт, беркут, зміїд, чорний лелека, снігова миша, сова, гірський тритон, саламандра тощо. У 1987 році в НПП було відновлено популяцію рідкісного коня гуцула. Тваринний світ НПП нагадує

«острівний», характерний для гірської тайги. Основною метою Карпатського національного парку є збереження природи східних великих схилів Українських Карпат, гірських, долинних і річкових ландшафтів та цінних історичних, архітектурних та етнографічних пам'яток.

Карпатський національний парк є однією з основних рекреаційних зон Карпат та України. Кліматичні та географічні умови парку сприятливі для відпочинку та оздоровлення. Тут створена потужна матеріально-технічна база рекреаційних послуг: п'ять кемпінгів, 13 баз відпочинку, 11 санаторіїв та 6 оздоровчих таборів.

Природні рекреаційні ресурси включають м'який клімат, ліси, водні рекреаційні джерела, цілющі мінеральні води, численні природні заповідники та історико-культурні пам'ятки. Рельєф регіону та період снігопадів є сприятливими для розвитку різних видів гірськолижного спорту. Влітку та восени готель пропонує цікаву екскурсійну програму [17].

Вся територія парку поділена на функціональні зони:

- заповідні зони призначені для охорони та відновлення найбільш цінних природних комплексів, режим яких визначається відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників;
- у цих зонах дозволяється розробка туристичних маршрутів та екологічних стежок і відповідне обладнання. Забороняються рубки лісу, що є основним видом використання території, промислове рибальство і полювання та інші види діяльності, які можуть мати негативний вплив на стан природного комплексу або об'єктів заповідної зони;
- стаціонарні рекреаційні зони - готелі, мотелі, кемпінги та інші об'єкти для розміщення відвідувачів парку;
- господарські зони - території, в межах яких здійснюється господарська діяльність, розміщуються об'єкти комунального господарства парку, а також інших землевласників і землекористувачів, що входять до складу парку, за умови дотримання загальних вимог щодо охорони навколишнього природного середовища.

На цих землях дозволяється будівництво об'єктів житлового, культурно-побутового, виробничого, адміністративного, рекреаційного та іншого призначення відповідно до генеральних планів населеного пункту та регіональних планів. Тут практикуються традиційні художні промисли та ремесла. Рекреаційно-оздоровча господарська зона Карпатського національного парку використовується для організованого туризму. Дозволяється формування окультурених ландшафтів, облаштування рекреаційних зон, місць відпочинку та туристичних об'єктів, розробка туристичних та освітніх маршрутів.

Екотуристичні маршрути для ознайомлення з природними екосистемами та геолого-геоморфологічними пам'ятками включають ботанічний, зоологічний та географічний маршрут на г. Брескул (1910 м над рівнем моря), мальовничий маршрут на г. Говерла (2061 м над рівнем моря), ботанічний, мальовничий та географічний маршрут на г. Піп Іван, Скелі Довбуша та широку мережу загально-краєзнавчих маршрутів [28].

Серед рекреаційних зон Карпатського національного парку - Воротищі, Закуток (Підліснівське лісництво), Женець (Женецьке лісництво), Ребровач, Трамплін (Татарівське лісництво), Говерла, Багончик (Ворохтянське лісництво), Гострий Грунь (Вороненківське лісництво), Карпатський Диво-Цвіт (Яблунецьке лісництво) та інші. Одне з найкращих місць для відвідування - рекреаційна зона «Воротище» площею 15 га в селі Мукуличин.

Ця рекреаційна зона поділена на дві підзони: перша - історико-інформаційна зона з відповідними павільйонами, а друга - зона відпочинку та дозвілля з колибою, цілющими джерелами та мистецькими об'єктами. Взимку професійно підготовлені туристи можуть користуватися гірськолижними трасами (Татарівський спуск і біатлон) в Яблунецькому лісопарку національного парку, а в теплу пору року любителі водних видів спорту можуть скористатися водним слаломом і водними спортивними трасами на річці Прутом [6].

Приблизно 32 000-35 000 туристів відвідують Карпатський національний парк щороку. Особливе занепокоєння викликають проблеми зі скелелазінням та пов'язане з ним рекреаційне навантаження (В.І.Гетьман, Ю.В.Зінько).

Національний природний парк «Синевир» був створений у 1989 році на площі 53 000 га. Розташований у верхів'ях долини річки Теребля, парк пропонує унікальний середньогірський ландшафт з горами Горганями, смерековими лісами, численними струмками та озером Синевир, найціннішою «перлиною» Українських Карпат.

До складу парку входять мальовничі заповідні території, такі як гірське озеро Озірце на північно-східних макросхилах Гропи та оліготрофні (опуклі сферичні) болота Глуханя і Замшатка. Тут охороняються понад 10 000 видів витких рослин, 43 види ссавців, 91 вид птахів, сім видів рептилій, 12 видів амфібій, 24 види риб і понад 10 000 видів безхребетних.

Музей плавучих дерев у парку на Чорній Ріці (Озерянці), лівій притоці річки Тереблі, є єдиним у своєму роді в Європі. Дамба (Клаусура), на якій розташований музей (водосховище, що утворилося, називається Клаузе), була побудована на цій річці в середині ХІХ-го століття для транспортування деревини з гір.

Дамба була кілька разів зруйнована повеннями і зараз відновлюється. Деякі з артефактів, виставлених у музеї, включають вцілілі інструменти лісорубів. У Синевирському національному парку є екостежки, туристичні кінні та велосипедні маршрути, а також ферма, де розводять коней для верхової їзди. До найвищих точок парку розроблені пішохідні стежки та спеціальні маршрути різного рівня складності. Парк пропонує всі можливості для розвитку сільського зеленого туризму. Для цього можна використовувати кордони (будинки лісників) та мисливські будиночки (16 будиночків на 100 осіб).

Наразі в Чернівецькій області загальна площа природно-заповідного фонду становить 56 389,5 га, що відповідає 6,9% площі області. Цей показник майже вдвічі перевищує середній по країні.

Природоохоронні території загальнодержавного значення включають ландшафтні заказники Лужки, Стебник та Цецино, Дарницький орнітологічний заказник, Лунківський та Петровецький лісові заказники. До пам'яток природи загальнодержавного значення належать урочище Білка, печери Буковинка, Попелюшка, Баламутівська, Шилівський ліс та Тисовий Яр.

Провідним об'єктом екотуризму в Буковинських Карпатах є Вижницький національний природний парк.

Вижницький національний природний парк був створений у 1995 році на площі 7928,4 га. Він охоплює (частину) лісів Вижницького та Берегометського лісництв Берегометського національного лісогосподарського підприємства і був створений з метою збереження низькогірного ландшафту Буковинських Карпат. Парк розташований у місці злиття річок Черемош і Сірет, вододіл яких майже порівну поділений в межах адміністративного району Вижницького району.

У східній частині парку, в басейні річки Сірет, гірські хребти мають плавні обриси, а долини приток річок Суха і Стебник широкі, з невеликою кількістю геологічних відкладень і кам'янистим рельєфом.

Середня висота хребтів на всій території парку становить 750-1000 м над рівнем моря, абсолютна висота русла річки Сірет сягає 470-500 м, а абсолютна висота русла річки Черемош - 340-390 м. У західній частині парку, на вододілах річок Велика і Мала Виженка, долина Черемошу є більш глибокою та інтенсивно розчленованою. Як наслідок, тут поширені круті схили з частими виходами геологічних відкладень, мальовничі скелі, численні водоспади та ущелини. Для задоволення потреб екотуризму в парку створено мережу пізнавальних стежок, які охоплюють найцікавіші природні об'єкти регіону.

Адміністрація парку надає великого значення розвитку сільського зеленого туризму, особливо в населених пунктах Вижниця та Виженка. Вижницький національний парк є перспективним для розвитку пішохідного, мисливського, велосипедного та сільського туризму, а також тут є всі можливості розвивати еколого-освітні туристичні маршрути.

Цікавим регіоном для розвитку екотуризму на Буковині є Черемоський національний парк.

Територія Черемоського національного парку - це північна гілка Чивчино-Мармароського масиву. На території національного парку знаходяться наступні об'єкти фонду охорони природи: ландшафтний заказник загального державного значення «Чорний діл». Карстовий печерний заповідник «Молочно-братський

карстовий масив» є найглибшою вертикальною шахтою на Буковині і структурно має карстові порожнини. Природний пам'ятник «Білий потік», де росте велика кількість цінних видів рослин, такі як, чисто європейські ялинові ліси, що відносяться до групи гірських темнохвойних лісів, також лісовий бук і біла ялиця. Найціннішими є ділянки кедрово-ялинового лісу, розташовані на горі Велика камінь на хребті Чорний Діл. Кедрова сосна занесена до Червоної книги України. Всього на території Національного парку росте 49 видів судинних рослин, занесених до Червоної книги України, зокрема, різнобарвна сосюра, скереда Жакена, тирлич мішкоподібний. У Європейському Червоному списку перераховані 5 видів рослин: медунка Філярського, тонконіг Ремана, первоцвіт полонинський, смілка сумнівна і елізанта Завадського.

Багата і різноманітна фауна парку. Тут мешкає щонайменше 5000 видів безхребетних та 147 видів хребетних. З них 34 представники занесені до Червоної книги України (карась звичайний, карпатський, альпійський; тритони, плямисті саламандри, чорні лелеки, кутора мала). У Червоній книзі Буковини перелічено 19 видів тварин, а 5 видів занесено до Червоного списку МСОП (мідниця альпійська, видра, деркач, дунайський лосось, п'явка медична).

На території парку мешкає близько 12 видів риб, 6 видів земноводних, 6 видів рептилій, 93 види птахів і 29 видів ссавців. На Черемоській землі мешкає більше половини хребетних представників Буковинських Карпат.

Унікальність, неповторність, індивідуальність, естетичність, мова йде про природні перлини НПП «Черемоський», про охоронюваних куточках заповідної «дикої» природи, можна навести безліч прикметників. Світ має свої природні ресурси, а люди, які в ньому живуть, мають свої особливості.

Родзинкою парку є його фізико-географічне положення на майже незайманій природній території з певними кліматичними умовами. Це дозволить зберегти цілісність природної екосистеми регіону та отримати можливість сталого розвитку на основі Конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат. Ключовий елемент збалансованого розвитку Буковинських Карпат, діяльність Черемоського національного природного парку є ключем до підтримки науково обґрунтованої,

репрезентативної та ефективно керованої екосистеми, яка дозволяє покращувати системи лісокористування з точки зору зниження експлуатаційного навантаження на гірські екосистеми, збереження лісів., безумовне використання екологічних та рекреаційних функцій, а також збереження унікального та типового природного ландшафту та біорізноманіття регіону.

Національний природний парк «Сколівські Бескиди» був створений у 1999 році на площі 35 684 га. Межі парку здебільшого збігаються з межами природного ландшафту і простягаються вздовж хребтів і русел річок басейну.

Парк поділяється на три території: Сколівський лісовий заказник, лісовий заказник загальнодержавного значення; заказник «Зелений ліс» (частина лісового заказника «Зелений ліс»), лісовий заказник загальнодержавного значення; ландшафтний заказник «Майдан», заказник «Дубинське», заказник «Сопіт» та заказник «Жураврине», лісові заказники регіонального значення. Ґрунти - це переважно бурі гірсько-лісові і дуже гравійні ґрунти, придатні для зростання багатьох видів, лише близько 600 видів судинних рослин (більше третини флори Карпат). Різноманітність ландшафту Сколівських Бескидів зумовлена тектонічними та геологічними особливостями. У північній частині парку рівнинний ландшафт вкритий залишками ялицево-букових лісів. Численні притоки річки Стрий ділять рівнину на невеликі хребти. Там, де відслонюються тверді пісковики, поширені скельні утворення, які охороняються як геологічні пам'ятки. Більша частина парку розташована в центральній гірській місцевості з ялиновими, ялицевими та буковими лісами. Він характеризується відносно високою абсолютною висотою 1100-1200 м, крутими схилами і численними лісами. У долинах потоків, що протікають через регіон ямненських пісковиків, є мальовничі ущелини. Одна з них, ущелина Кам'янка, охороняється як геоморфологічна пам'ятка природи. Висока естетична цінність бескидського ландшафту, етнографічні особливості бойківського регіону та гостинність місцевого населення підвищують туристично-рекреаційний потенціал парку.

На території парку розташована Всеукраїнська дитяча курортна зона відпочинку «Східниця» з мінеральними джерелами гідрокарбонатно-натрієвої води з

високим вмістом органічних залишків. Мінеральні ресурси також виявлені між населеними пунктами Корчин та Верхнє Синьовидне. З точки зору науково-освітнього туризму цікавим є городище Тустань (X-XIII ст.) - укріплене місто давньоруської історії на вражаючій Урицькій скелі. Потенціал для агротуризму мають села Майдан, Уричі, Крушельниця, Підгородці, Корчин, Сопіт, Завадка, Росохац, Сухий Потік та Мита.

Зважаючи на потенціал парку, туризм може розглядатися як один із пріоритетних напрямків діяльності парку.

Ужанський НПП розташований в західній частині Закарпаття, в басейні річки Уж. Його площа становить 39159 га. територія парку являє собою гористу місцевість з невисокими грядами і схилами. Основними вершинами парку є гори Кременец (1214 м), Мала Равка (1303 м), Канчова (1111 м), Разсипанець (1107 м), Кінчик (1251 м) і Ополонок (1133 м).

Велика частина території парку 60%, покрита лісами. Тут переважають букові, а також анемони дуба, анемони жовтця, порожнисті чубаті, ущільнені чубаті, проліски звичайні та ін. як трави і квітів, сприяє зростанню. Деякі полонини можна знайти в рослинності природних субальпійських лісів. Загалом флора Ужанського національного парку налічує 878 видів рослин, 312 видів лишайників, 143 види мохоподібних, 66 видів грибів та 165 видів водоростей.

Дика природа парку також різноманітна. На цих відкритих просторах мешкає 55 видів тварин, у тому числі 522 види ссавців (24 види занесені до Червоної книги України). До них відносяться козуля європейська, благородний олень, кабан, вовк, ведмідь, дика кішка, рись, куниця і кам'яна куниця, ласка, борсук. Завдяки численним печерам і тунелям тут можна побачити 14 видів кажанів. У Червоній книзі України занесено 111 з 12 видів птахів. Існує 12 видів земноводних, найпоширенішими з яких є трав'яні жаби, карпатські саламандри, а іноді і карпатські та альпійські тритони. Найбільш поширеними видами рептилій є ящірка прудка, вуж і веретільниця.

Рекреаційна та туристична структура парку добре розвинена. Туристів та відвідувачів приваблюють місцеві природні, історичні та культурні цінності.

Зокрема, це: карстові печери біля села Княгиня; місця падіння найбільшого в Європі Княгинського метеорита в урочищі чорні Млаки (1866 р.); джерела води в Стужиці, такі як "Нафтуса", "Нарзан", "Єсентуки", дерева-велетні "Дідо-дуб", дуб "Чемпіон". Дерев'яні храми в Бойківському та лемківському стилі є в будь-якому селі. Тим часом, важливим завданням Ужанської НПП є збереження етнокультурної спадщини лемків [4].

Національний природний парк «Гуцульщина» був створений у 2002 році на площі 32 271 000 га (з них 7606 га заповідного фонду). Національний парк розташований у Карпатських горах Покутсько-Буковинського району в адміністративному районі Косів, де найкраще збереглися старовинні ремесла, традиції та звичаї гуцулів. Регіон має велику історичну та культурну цінність, особливо з огляду на те, що тут щорічно проводиться Всесвітній фестиваль гуцулів.

Унікальний ландшафтний комплекс і гірські екосистеми (23 пам'ятки природи) органічно поєднуються з колоритним етнокультурним середовищем і багатими рекреаційними ресурсами. Територія парку складається з низьких і середніх гір, що простягаються паралельно з північного заходу на південний схід. Найвища вершина парку - гора Грегит висотою 1472 метри над рівнем моря, її схили вкриті камінням. Деякі хребти, зокрема Сокільський, мають скелі заввишки 20-40 метрів і є популярними тренувальними майданчиками для туристів і альпіністів.

Територією парку протікають численні річки та потічки. Серед них Черемош, Рибниця, Лючка та Шстинька. У гірських районах і далеко від гір річки утворюють ущелини і водоспади, які місцеві жителі називають «гуками» за їх ревучий звук. Гірські водоспади та русла річок є масштабними рекреаційними зонами для місцевого населення та багатьох любителів відпочинку. Черемош має необхідні умови для розвитку водного туризму.

У рослинності парку переважають лісові екосистеми, які займають 60% гірської території та близько 24% передгір'я. Основними деревними породами, що формують ліси в гірських районах, є бук, ялина (ялиця), дуб, ялиця і граб.

У низинах переважають листяні ліси, переважно дубові. Навколо гір Грегит та Ігрець є старі смерекові ліси, а на хребтах Сокільському та Каменистому - букові

ліси, змішані з ялицею та явором. Загалом флора парку налічує понад 950 видів судинних рослин, з яких 10 відсотків - ендемічні, рідкісні та зникаючі види.

У лісах «Гуцульщини» мешкають дикий кабан, благородний олень, олень європейський, борсук, куниця, видра, лісовий кіт, бурий ведмідь, рись, буро зубка альпійська та близько 190 видів птахів. На території НПП «Гуцульщина» розташовані численні туристичні бази, пансіонати та санаторії. Ці рекреаційні об'єкти побудовані з елементами гуцульської народної архітектури і органічно вписуються в ландшафт.

Для задоволення потреб екотуризму адміністрація парку розробила розгалужену мережу еколого-пізнавальних стежок, серед яких найбільш популярні серед туристів гори Брусний та Каменистий, гора Клифу, гора Рокиту, гора Михалків та стежка Дубина.

Національний природний парк «Зачарований край» — унікальний природний об'єкт у Закарпатській області, який належить до природоохоронних територій національного значення. Розташований він поблизу сіл Ільниця та Осій, на Іршавщині, і займає площу приблизно 1500 гектарів. Заснований у 2009 році, парк має на меті охорону природних ландшафтів і збереження рідкісних видів флори й фауни, характерних для Карпат.

Головною геологічною пам'яткою є кам'яні утворення, що стали результатом вулканічної активності, яка відбулася на Закарпатті мільйони років тому. Андезитові скелі заповідника під впливом ерозії набули незвичайних форм і височіють над територією вертикальними стовпами, шпильями та скельними блоками, які дістали назву «Кам'яне місто». Це геологічне диво нагадує руїни древнього міста з кам'яними стінами та химерними колонами.

Рельєф «Зачарованого краю» є різноманітним, і поряд із скельними утвореннями тут присутні густі букові ліси, мішані дубові насадження, а також хвойні ліси в більш високих ділянках. Ландшафт включає також долини з невеликими гірськими потоками, які доповнюють його природну естетику і додають біорізноманіття.

Флора є різноманітною та налічує рідкісні види рослин, деякі з яких занесені до Червоної книги України. До них належать бруслина карликова, шафран Гейфеля та фіалка двоколірна. Зачарований край відзначається наявністю первинних букових лісів, які є осередками збереження генетичного матеріалу цього дерева. У нижчих частинах парку переважають дубові та грабові ліси, що створюють різні екосистеми для підтримки біорізноманіття.

Також тут мешкають різні види тварин, серед яких є олені, козулі, дикі кабани, борсуки та рисі. Зустрічаються рідкісні види птахів, як пугачі та беркути, а також численні дрібні гризуни, земноводні та рептилії, які знаходять притулок у кам'яних ущелинах і лісових нетрях.

НПП «Зачарований край» обмежений центральною частиною Вулканічного хребта Вигорат-Гутинської Вулканічної гряди біля підніжжя Східних Карпат, тобто хребта Великий Діл. Цей масив відокремлений від інших частин Вулканічного хребта долиною річки Латориця з північного заходу і Боржавою з південного сходу.

«Зачарований край» розташований на південно-західному схилі вулканічного масиву, його відроги спускаються до околиць сіл Осій, Ільниця, Підгірне і Крайня Мартинка. Північно-східна межа парку проходить по гребеню хребта, а східна межа триває по гребеню, повертаючи на південь від найвищої точки масиву Бужори.

Парк є природоохоронною, рекреаційною, культурною, освітньою, науково-дослідною установою національного значення, входить до складу фонду охорони природи України і знаходиться під національним захистом. У зв'язку з цим було встановлено особливий режим консервації, відтворення та використання. Географічно він розташований у вулканічних передгір'ях Східних Карпат. Тут знаходиться велика частина водозбору річки Тиса, однієї з приток найбільшої річки Закарпаття – р. Боржава, сформувалася значна територія охоронюваних водно-болотних угідь, букових лісів, багатого біорізноманіття, важливої історичної та культурної спадщини та унікального скелястого ландшафту.

Територія Синьогірського національного природного парку розташована на території сіл Гута і Стара Гута і в даний час входить до складу Солотвинської селищної громади. Точний час появи перших поселень невідомо. Перші письмові

згадки про ці поселення та картографічні матеріали стосуються лише 2-го видання. Він з'явився в другій половині тисячоліття до нашої ери. Наприклад, на карті Фрідріха фон Мига 1779-1783 років зображено село Гута, гори Ігровець і Сивулі, а також гора Негрова. З 1785 по 1854 рік територія парку належала Солотвинському володінню Станіславівського циркулу, а з 1854 року – Солотвинському повіту першої Австрійської імперії, а потім Австро-Угорської монархії. Тут знаходилася парова лісопилка, і, за офіційними даними, щодня працювали 29 чоловіків, 2 жінки і 4 дитини. У 1918 р. у Гуті була створена влада ЗУНР, а в 1919 р. село було окуповане польськими військами і перебувало під контролем Польської Республіки. Гута перебувала під радянською окупацією з 1939 по 1941 рік і з 1944 по 1991 рік.

У 2002 році у складі Сивульського та Межиріцького лісництв було створено Державне підприємство «Державний санітарно-оздоровчий виробничий комплекс «Синьогора», а з 2005 року на них були організовані підприємства Сивульського лісництва. У 2005 році ця організація була перейменована в державне підприємство «Синьогора Резиденс» і діяла до 2021 року.

Функціональне зонування території НПП «Синьогора» у 2022 році було здійснено вперше. Відповідно до чинного законодавства виділено чотири функціональні зони. За розподілом лісових площ по функціональних зонах (рис. 2), за розподілом лісових площ. Заповідна зона парку становить 2187,4 га, що становить 20,1 відсотка від загальної площі парку, що відповідає вимогам чинного законодавства. Площа регульованої зони відпочинку парку становить 5452,7 га або 50,2%, зони постійного відпочинку – 90,3 га або 0,8%, а економічної зони – 3135,6 га або 28,9%.

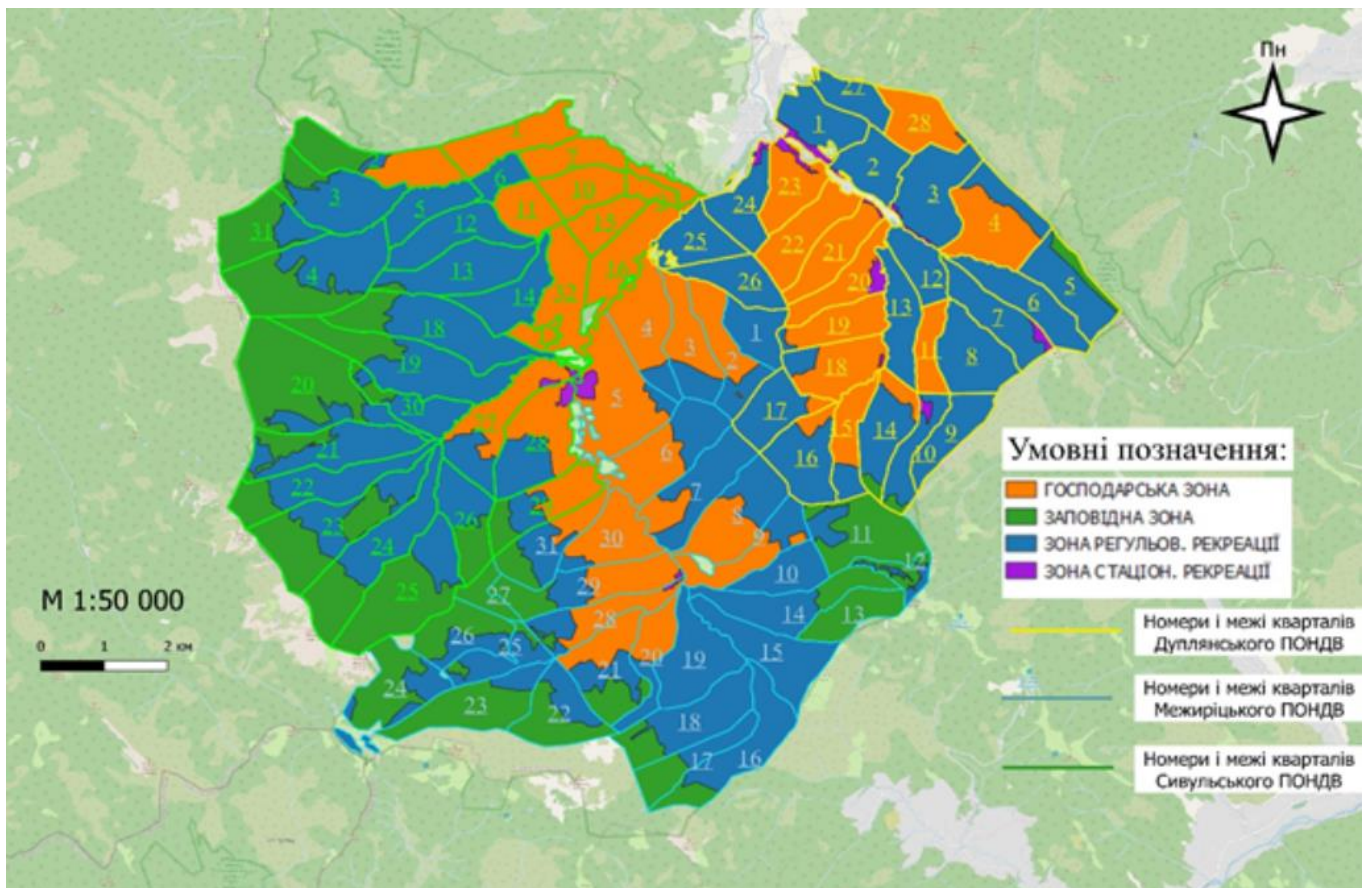

Рис. 2. Функціональне зонування території НПП «Синьогора» [42]

Верховинський національний природний парк - найвіддаленіша і важкодоступна частина Українських Карпат. Тому тут можна побачити природні ландшафти, які формувалися мільйони років. Це єдине місце, де на поверхню виходять найдавніші метаморфічні шари, покриті осадовими палеозойськими та мезозойськими покривами. Схили хребта мають відслонення блоків юрського вапняку, які створюють екзотичний пейзаж. Тут ростуть найцінніші ялинові ліси і субальпійські луки. Водні ресурси представляють переважно річки (майже 1240), найбільші з них - Білий і Чорний Черемош.

На території парку росте 3 види рослинності: ліси, луки і болота. Ліси переважають в регіоні, найпоширеніша - це ялина звичайна. Луки діляться на лісові, субальпійські і альпійські. Існує понад 30 різновидів, а також болотні та болотні групи. На території НПП росте понад 700 видів судинних рослин, а 59 видів занесені до Червоної книги України (альпійські айстри, баранець звичайний, нарцисові анемони, гвоздика гарна — єдине місце проживання українських видів та ін.). Крім того, в парку мешкає 32 ендемічних види рослин.

У багатому тваринному світі найбільш вивченими видами є хордові, представлені 5 класами (кісткові риби, земноводні, рептилії, птахи, ссавці). На території парку водяться бурі ведмеді, благородні олені, козулі, кабани, рисі, вовки, лисиці, куниці, плямисті саламандри і беркути. Є тварини, які є винятковими представниками Карпатських гір, а також незатребувані види.

На території парку прокладено безліч еколого-просвітницьких маршрутів («Кляуза Лостун», «Скала баби», «Перкалаба-Пробійнівка», «Чемірне», «Дорога Лесі України», «Монастирський», «Цісаревича Рудольфа»). Їх довжина коливається від 13 до 25 км.

Верховина - центр гуцульської культури. Тут широко поширені писанкарство, виготовлення музичних інструментів, ткацтво і різьблення по дереву. Можна не тільки ознайомитися з виробом, а й познайомитися з народними майстрами і спробувати щось зробити самостійно. А взимку варто відвідати вражаюче святкування Різдва.

Тут багато музеїв: гуцульської культури, сироваріння, ліжникарства, трембітаря. Особливу увагу привертає будинок-музей з фільму «Тінь забутих предків». Також є ще багато історичних та культурних пам'яток, які варто відвідати.

Заповідник «Горгани» був створений у 1996 році на площі 5344,2 га. Заповідник зберігає унікальний природний ландшафт та екосистему Довбушанських Горган, найбільш важкодоступного, високогірного та скелястого хребта Скибові Горгани. Найнижча точка заповідника - г. Глодище (1140 м), а найвища - г. Довбушанка (1754,6 м).

Заповідна територія також включає суворі вершини хребта Горгани: Ведмежик (1737 м), Поленський (1693,3 м), Пікун (1657 м), Козій Горган (1617 м), Бабин Погар (1478 м), Скалки Верхні (1596,8 м), Скалки Нижні (1313 м) та ін. Первинні ліси покривають 84% заповідної території. Найбільш цінними є ялицево-смерекові та кедрово-ялицеві праліси, які є дуже рідкісними в Карпатах. Вище лісової зони (1000-1200 м), на висоті 1600-1700 м, знаходяться субальпійські соснові (жереп) ліси та великі кам'яні поля. Флора наземних хребетних тварин налічує 58 видів, 61 вид птахів, 6 видів рептилій і 10 видів амфібій.

У заповіднику Горгани протікає унікальний потік Ситний, який бере свій початок на схилах гори Ведмежик і швидко зникає під товщею скельних уламків в ущелині Нивка, знову з'являючись на поверхні на 0,5 км нижче. Заповідник відкритий лише для екотуристичних груп. На території заповідника проводяться науково-освітні екотури, а за його межами прокладені різноманітні пішохідні маршрути.

За умови належного розвитку цих напрямків туристичний потенціал Українських Карпат може бути продемонстрований як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Це стало можливим після Конвенцій про охорону біологічного різноманіття у Ріо-де-Жанейро 1992 року та Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття у Софії 1995 року.

Конвенція про біологічне різноманіття (Convention on Biological Diversity, CBD), прийнята на Саміті Землі в Ріо-де-Жанейро у 1992 році, стала ключовою міжнародною угодою з питань збереження біорізноманіття, сталого використання природних ресурсів та справедливого розподілу вигод від використання генетичних ресурсів.

Конвенція про біорізноманіття 1992 року стала фундаментальним документом для міжнародного співробітництва у сфері охорони природи. Вона заклала основу для подальших угод, програм і стратегій, таких як Цілі сталого розвитку (Sustainable Development Goals, SDGs) та Декларація ООН про права корінних народів, спрямованих на інтеграцію екологічних питань у загальносвітові програми розвитку.

Всеєвропейська стратегія з біорізноманіття - це інноваційний та надихаючий підхід до зупинення та відновлення деградації біорізноманіття в Європі. Інноваційний - тому що стратегія охоплює всі ініціативи з біорізноманіття в рамках єдиного європейського підходу. Стимулююча - тому що вона сприяє включенню питань біорізноманіття в соціальний та економічний сектори. Стратегія підтримує реалізацію вже прийнятих рішень і визначає подальші заходи, які необхідно вжити протягом наступних 20 років. Вона також забезпечує основу для просування

узгодженого підходу та визначення спільних цілей у національних та регіональних зусиллях з реалізації положень Конвенції про біологічне різноманіття.

Європейські країни несуть спільну відповідальність за збереження та захист своєї природної спадщини для майбутніх поколінь. Нещодавні політичні та соціальні зміни в Європі створили багато унікальних можливостей для збереження біологічного та ландшафтного різноманіття. Крім того, зміцнилася міжнародна співпраця в усіх сферах, зросла обізнаність громадськості та інтерес до біорізноманіття. Все це спонукало Раду Європи взяти на себе ініціативу з розробки загальноєвропейської стратегії у співпраці з іншими урядовими та неурядовими організаціями.

Для вирішення проблеми деградації довкілля, що продовжується, були і продовжують здійснюватися численні ініціативи. Їхній потенціал та ефективність можна підвищити за наступних умов:

- ініціатива повинна охоплювати всю Європу;
- питання збереження біологічного та ландшафтного різноманіття мають бути належним чином вирішені у всіх соціальних та економічних секторах (регіонах);
- збереження ландшафтів має бути невід'ємною частиною ключових ініціатив з біорізноманіття;
- слід брати до уваги такі принципи, як підтримка, партнерство та участь;
- ініціативи повинні ґрунтуватися на використанні всіх доступних механізмів для зміни поглядів і поведінки людей щодо біорізноманіття та ландшафтів, включаючи міжнародну та національну політику щодо ринків і торгівлі, багатосторонні та двосторонні фонди, податкову та фіскальну політику, ініціативи та програми, інформування та участь громадськості;
- слід залучати всіх ключових економічних суб'єктів, землекористувачів, органи влади та широку громадськість;
- для досягнення поставлених цілей слід застосовувати єдині стратегічні принципи, щоб забезпечити можливість ефективної взаємодії.

Для досягнення мети збалансованого та невиснажливого використання біологічного та ландшафтного різноманіття стратегія передбачає застосування десяти принципів у всіх галузях (секторах), що використовують природні ресурси. Цими принципами є: принцип прийняття рішень на основі принципу обережності; принцип уникнення загроз; принцип запобігання шкоді; принцип переміщення небезпечних виробництв; принцип екологічної компенсації; принцип екологічної цілісності; принцип відновлення та (ре)створення природних ресурсів; принцип найкращих доступних технологій та найкращих екологічних практик; принцип «забруднювач платить»; принцип участі громадськості та розкриття інформації.

Основу цієї Стратегії складають два поняття: *біологічне різноманіття* - варіабельність живих організмів з усіх джерел, включаючи, між іншим, наземні, морські, інші водні екосистеми і екологічні комплекси, частиною яких вони є; це поняття включає в себе різноманіття в межах виду, між видами та різноманіття екосистем; *ландшафтне різноманіття* - формальне вираження численних зв'язків, що мають місце в даний час між індивідумом або суспільством та топографічно окресленою територією, і зовнішній прояв яких є результатом впливу природних та людських чинників та їх комбінацій протягом певного часу (проект рекомендацій Ради Європи щодо комплексної охорони районів культурного ландшафту в межах ландшафтно-політики) [20, 33].

1.2. Карпатська конвенція

Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат або Карпатська конвенція, є міжнародним договором, укладеним у 2003 році, який має на меті забезпечити збереження природного середовища та сталий розвиток Карпатського регіону. Конвенція об'єднує сім країн — Україну, Польщу, Словаччину, Угорщину, Румунію, Чехію та Сербію — та є основним документом для екологічного співробітництва цих країн в Карпатах.

Основні положення Карпатської конвенції:

1. Охорона біорізноманіття та ландшафтного різноманіття: Конвенція закликає до збереження екосистем і видів, що є характерними для Карпат, а також підтримує

створення мережі природоохоронних територій і біокоридорів, спрямованих на захист екологічного балансу регіону.

2. Сталий розвиток: Конвенція визначає принципи сталого розвитку, включаючи сталий туризм, збалансоване сільське і лісове господарство, раціональне використання водних ресурсів і запобігання забрудненню. Основна ідея — зберегти природні ресурси Карпат при забезпеченні економічного добробуту місцевих громад.

3. Розвиток екологічно відповідального туризму: Конвенція передбачає підтримку формування екологічно відповідального туризму в Карпатах, який зменшує негативний вплив на довкілля і сприяє збереженню природного середовища та культурних особливостей регіону.

4. Охорона та розвиток культурної спадщини: Важливий аспект Карпатської конвенції — це захист культурного багатства Карпат. Це включає збереження традиційної архітектури, ремесел, місцевих звичаїв і культурного ландшафту.

5. Екологічна освіта та підвищення обізнаності населення: Конвенція наголошує на важливості екологічної освіти та виховання у регіоні Карпат, закликаючи до просвітницької роботи серед населення, яка сприятиме формуванню екологічної свідомості.

6. Інтегроване управління природними ресурсами: Рамкова конвенція зосереджує увагу на ефективному використанні та відновленні природних ресурсів Карпат, зокрема лісів, води та земельних ресурсів, враховуючи їхню унікальність та важливість для екосистеми Європи.

7. Запобігання природним і техногенним загрозам: Конвенція передбачає заходи для запобігання ризикам, пов'язаним із кліматичними змінами, зсувами ґрунтів, повеннями, а також техногенним забрудненням [35].

Конвенція передбачає створення та прийняття протоколів за окремими напрямками, які регулюють детальні питання охорони навколишнього середовища та сталого розвитку. Сторони Конвенції періодично проводять зустрічі, на яких оцінюється прогрес реалізації, а також розробляються нові заходи та проекти. Координацією реалізації Конвенції займається Секретаріат Карпатської конвенції.

Карпатська конвенція є унікальним інструментом, який дозволяє забезпечувати екологічне та економічне співробітництво між країнами, що поділяють Карпатський регіон. Вона сприяє збереженню природної та культурної спадщини Карпат, розвитку екологічно сталих форм господарювання і підвищенню якості життя для місцевих громад.

Карпатська конвенція, підписана Україною у 2003 році, стала основою для розвитку природоохоронних і сталих проєктів на Буковині. Вона вплинула на цей регіон, зокрема через збереження природних ландшафтів, захист біорізноманіття, просування сталого туризму і розвиток екологічної інфраструктури.

Після прийняття Карпатської конвенції Україна зосередилася на створенні нових природоохоронних об'єктів на Буковині, таких як Черемоський національний природний парк та заказник «Зубровиця». Це дозволило розширити площі під охороною, де мешкають ендемічні види Карпат, наприклад, буковинські популяції ведмеда бурого, вовка, рисі та численних рідкісних птахів і рослин [20].

На основі конвенції запроваджені стандарти сталого туризму, які сприяють економічному розвитку Буковини без шкоди для природного середовища. В екотуристичних зонах, як-от на маршруті до Скель Довбуша і в околицях гори Томнатик, впроваджені інфраструктурні рішення, що дозволяють туристам мінімізувати екологічний вплив. Наприклад, створені інформаційні стенди, екомаршрути та місця для збору відходів, що сприяє збереженню ландшафтів.

Завдяки конвенції, Буковина бере участь у міжнародних проєктах, таких як Карпатська мережа природоохоронних територій та програма Green Carpathians. Це дозволяє відновлювати лісові екосистеми, де зберігаються старовікові букові ліси, що є домівкою для рідкісних видів і важливими для стабілізації клімату. Зокрема, завдяки цим проєктам регулюються річкові стоки та мінімізуються наслідки паводків, що важливо для місцевих громад.

На основі конвенції впроваджено численні освітні програми в школах Буковини та інформаційні кампанії для місцевого населення, спрямовані на формування екологічної культури. Зокрема, в межах проєктів проводяться тренінги для громади про захист лісів та значення охоронюваних видів, а також реалізуються

інтерактивні освітні заходи на території заповідників, що залучає молодь до активної участі в природоохоронній діяльності.

Таким чином, Карпатська конвенція посилила захист довкілля Буковини, розширила екотуризм, впровадила міжнародні ініціативи з відновлення природи та підвищила екологічну свідомість серед місцевих громад. Це робить Буковину прикладом інтеграції міжнародних природоохоронних стандартів у місцевий контекст і сприяє довгостроковій екологічній стабільності регіону.

Висновки до Розділу I «Природно-заповідний фонд Українських Карпат»

Розділ I присвячений аналізу природно-заповідного фонду Українських Карпат, а також розгляду міжнародних та національних правових актів, що регулюють збереження природних територій у цьому регіоні. Українські Карпати є унікальною екологічною системою, що містить численні природоохоронні зони, зокрема національні парки, заповідники, заказники та регіональні ландшафтні парки. Їхні території охоплюють біорізноманіття та екосистеми, що потребують особливого захисту для збереження природного середовища та рідкісних видів флори й фауни.

У цьому розділі розглянуто суттєві положення Карпатської конвенції, яка відіграє ключову роль у співпраці між державами Карпатського регіону з питань збереження природних екосистем та сталого розвитку. Конвенція та її протоколи сприяють інтеграції природоохоронних стандартів та формуванню єдиного підходу до збереження природного ландшафту й біорізноманіття Карпат. Викладений матеріал підкреслює важливість збереження природних багатств Карпат, а також необхідність їх сталого використання через розвиток екотуризму та підвищення екологічної свідомості населення.

Висновком є те, що природно-заповідні території Карпат мають суттєве значення для збереження екологічної рівноваги та природного різноманіття не лише на національному, а й на міжнародному рівні. Подальша реалізація Карпатської конвенції та підтримка природоохоронних ініціатив стануть основою для збалансованого розвитку Карпатського регіону.

РОЗДІЛ II. «ОСНОВИ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ»

2.1. Поняття екологічної свідомості

Під екологічною свідомістю зазвичай розуміють певне психічне утворення (частину свідомості), пов'язане з відносинами між «людиною і природою». Однак єдиного тлумачення цієї категорії не існує. Існує щонайменше три підходи до її визначення

- Науково-практична рефлексія про зв'язок між людиною і суспільством та навколишнім середовищем у теперішньому і майбутньому, а також про необхідність гармонізації відносин між ними;

- «...звичайною буденною людською свідомістю, змістовно спрямованою екологічними сенсами» (В. О. Скребець);

- сукупністю екологічних уявлень, ставлень до природи, стратегій і технологій взаємодії з нею (С. Д. Дерябо, В. А. Ясвін, В. І. Панов) [10].

З цієї причини були розроблені діагностики для аналізу особливостей екологічної свідомості та сформовані різні концепції на основі цих діагностик. Важливе місце тут посідає питання типології екологічної свідомості. Найбільш поширеним підходом на сьогодні є виокремлення трьох типів екологічної свідомості за домінуванням одного з трьох елементів довкілля (людина, природа або їх співіснування) (В. Ясвін, В. Панов, О. Рудоміно-Дусяцька, В. Скребець, А. Львовчкіна):

- антропоцентрична;
- природоцентрична;
- екоцентрична.

Антропоцентрична екологічна свідомість складається з комплексу уявлень про надприродне і всемогутнє існування людини як істоти з необмеженим потенціалом підкорення природи. Сутність антропоцентричної свідомості виражається в наступних світоглядних установках:

- людина є найвищою цінністю, а природа - власністю людини;

- у світі існує ієрархічна структура, на верхньому рівні якої знаходиться людина, на середньому - речі, створені людиною, на нижньому - природні об'єкти. Світ людини перебуває у конфлікті зі світом природи;
- метою взаємодії з природою є використання її для задоволення людських потреб та отримання «корисних» продуктів;
- розвиток природи має бути підпорядкований розвитку людини.

Антропоцентричне ставлення є історичним і формується в результаті відокремлення людини від природи для задоволення своїх потреб (Ле Гофф). Така установка свідомості притаманна кожній сфері людської діяльності і, зрештою, може бути причиною сучасної екологічної кризи, яка загрожує перерости в екологічну катастрофу.

Загалом антропоцентрична екологічна свідомість характеризується протиставленням людини природі як своїй власності; визнанням природи об'єктом одностороннього впливу людини; суто прагматичними цілями, що визначаються економічною вигодою від взаємодії з природою.

Ці ідеї були чітко сформульовані Г. Бейтсоном наприкінці 60-х років ХХ століття. Прихильники системного підходу розробили систему динаміки екологічної кризи. В основі сучасних загроз виживанню людства лежать три основні фактори, що взаємодіють між собою:

- технічний прогрес;
- зростання чисельності населення;
- хибні уявлення та ставлення до навколишнього середовища.

Зростання населення прискорює технологічний прогрес і призводить до того, що природа сприймається як ворог. Нові технології підвищують народжуваність та екологічну гордість. Найгірше те, що ці процеси є автокаталітичними і прискорюються зі збільшенням населення.

Але Бейтсон не обмежився констатацією фактів і запропонував вихід з цієї ситуації. Він запропонував знищити цю систему. В інші часи і в інших цивілізаціях ставлення людей до довкілля та інших людей визначалося системою тенденцій, припущень і людських цінностей. Наприклад, стародавня гавайська цивілізація, як і

сучасні гавайці, не переймалася західним «хавлі». Тому, на думку Бейтсона, сучасна європейська форма розвитку не може бути єдино можливою.

Природоцентричний тип екологічної свідомості характеризується схожістю зі світоглядом первісних народів. До кінця ХХ-го століття таке ставлення поширилося і в розвинених країнах:

- природа є найвищою цінністю, а людство підпорядковане їй. Все, що робить людство, повинно оцінюватися з точки зору того, чи приносить воно користь природі;
- природа знаходиться на вершині ієрархічної структури світу, а людство, реалізуючи її потенціал, - внизу;
- метою взаємодії з природою є збереження її у всій її первозданності, у всіх її різноманітних формах і видах;
- розвиток природи розуміється як природний еволюційний процес, якому має бути підпорядкований розвиток людини.

Таким чином, природоцентрична екологічна свідомість - це система мислення про світ, заснована на ідеї залежності суспільства від природи. Свідченням проникнення природоцентричного мислення в повсякденну свідомість є, наприклад, Західна Європа, де діяльність «Партії зелених» радикалізувалася і спрямована на знищення цивілізації в цілому. Природоцентричне мислення часто знаходить своє відображення у «сценаріях» подолання екологічних криз, які передбачають суворе обмеження і відмову від більшості досягнень цивілізації. Це розглядається як єдиний спосіб залишитися в гармонії з навколишнім середовищем.

Екоцентричний тип екологічної свідомості наголошує на взаємному зв'язку, взаємодії та взаєморозвитку людини і природи. Це усвідомлення характеризується наступними установками

- людина не є власником природи, а лише членом природної спільноти. Людський світ не конфліктує зі світом природи, вони є елементами єдиної системи.
- людський розум не надає привілеїв, а навпаки, накладає додаткові обов'язки по відношенню до довкілля і тим самим заперечує ієрархічну структуру світу;

- метою взаємодії з природою є задоволення потреб природного світу в цілому, а взаємодія з природою замінює вплив на природу;
- розвиток природи і людини розглядається як процес, що еволюціонує, як взаємовигідний союз.

Вернадський одним з перших ввів ідею ексцентриситету в своє вчення про еволюцію біосфери, її перехід в якісно новий стан і перетворення в єдину систему «людина-природа» - ноосферу, що формується під впливом людського розуму. Ноосфера - це якісно нове перероблене природне середовище, в якому гармонійно поєднуються природні та антропогенні елементи. Як система мислення про світ, звідси походить структура, що відповідає екоцентричному типу екологічної свідомості. Цей тип екологічної свідомості акцентує увагу на екологічній доцільності, відсутності конфлікту між природою і людиною, суб'єктивному сприйнятті природних об'єктів у взаємодії з природою, балансі між практичною і непрактичною взаємодією з довкіллям. Нарешті, екоцентричний тип екологічної свідомості можна описати словами А. Швейцера: «Я - життя, яке хоче жити, я - життя в житті, яке хоче жити» [23].

Іншу типологію екологічної свідомості запропонував А. Калмиков. Він доповнює структуру «природоцентризм-антропоцентризм» структурою «орієнтація на довкілля-еґоорієнтація». В результаті виділяються чотири типи екологічної свідомості

- Еґоорієнтоване природоцентризм: схоже на ставлення дітей до батьків. Людина орієнтована лише на себе, але визнає природу джерелом усього, особливо власного існування;
- Природоцентризм, орієнтований на навколишнє середовище, характеризується не тільки тим, що людина надає природі найвищу цінність, але й тим, що вона опускає себе до рівня істот, ніби вона створена природою випадково;
- Еґоорієнтований антропоцентризм - людина вважає себе центром Всесвіту і думає, що все, що її оточує, існує лише для неї;
- На думку Калмикова, найбільш привабливим варіантом є антропоцентризм, орієнтований на навколишнє середовище.

У цьому типі екологічної свідомості людина залишається центром і головною цінністю світу, але вона більше зосереджена не на собі, а на розвитку і збереженні світу, який є її домом. Всесвіт - це не просто сукупність матеріальних тіл, а розумна форма життя. Він бачить людину як священика, призначення якого - надихати природу і перетворювати матерію на осмислену духовну сутність. Саме в цьому А. Калмиков бачить мету людської діяльності.

Західні вчені виробили інший погляд на типологію взаємовідносин людини і природи. Зокрема, У. Шелдон пропонує поділяти екологічну свідомість за трьома типами (ектодермальний, мезодермальний та ендодермальний), визначеними на основі будови фізичного тіла. Ця стадія відповідає проявам таких темпераментів, як вісцеральна кататонія, соматична кататонія і церебральна кататонія. Ектодермальний тип зосереджується на внутрішньому стані людини і сприймає ландшафт відповідно до настрою, а не того, що він є. Цей тип сприймає ландшафт як екран, що відображає їхній настрій. Мезоморфний тип характеризується любов'ю до природи і бачить природу як джерело оптимізму та місце активності. Цей тип сприймає навколишнє середовище як об'єкт впливу. Тому вони прагнуть домінувати і підкорювати цей простір. Нарешті, інтровертні типи є надмірно розслабленими та емоційними. Сприймаючи природу, ці люди толерантно ставляться до її впливу і мріють стати одним цілим з природою з усіма її істотами та емоціями.

Для вирішення сучасних екологічних проблем важливо розуміти психологічні умови, за яких довкілля стає об'єктом інтересу людини, задовольняє її потреби і сприймається як невід'ємна частина її внутрішнього світу. З цієї точки зору важливо проаналізувати роль матеріального середовища у феномені особистісної ідентичності, процесі ідентифікації, розвитку та функціонуванні ідентичності.

Ідентичність – складний психологічний феномен, який містить усвідомлення суто людського в людині, переживання внутрішньої тотожності, конгруентності самому собі, індивідуальність зовнішнього та внутрішнього, яка зберігається попри зміни середовища, переживання відмінності чи подібності іншим. Ця багатозначність змісту ідентичності відбивається у термінології. Представники різних теоретичних напрямків виділяють его-ідентичність чи я-ідентичність (Е.

Еріксон, І. Гоффман, Ю. Хабермас), групову ідентичність (В. Агеєв), позитивну і негативну (А. Ватерман), усвідомлювану і неусвідомлювану (Дж. Мід), особистісну і соціальну ідентичності (Дж. Мід, І. Гоффман, і Ю. Хабермас, Х. Теджфел, Д. Тернер, Г. Брейкуелл).

Якщо проаналізувати проблематику ідентичності в цілому, то можна побачити, що цей феномен тісно пов'язаний з унікальністю людини, її відмінністю від інших, а також те, що ідентичність тісно пов'язана з матеріальним, предметним і просторовим оточенням людини. У процесі формування, збереження і підтримки особистісної ідентичності важливу роль відіграє не тільки соціальна діяльність людини, а й діяльність з перетворення об'єктів, які є особистісними за змістом і формою, за допомогою яких вона втілює себе у штучному і природному світі, бачить свій приватний внутрішній світ і відчуває себе особистістю, що відповідає особистісному виклику. Сприймаючи себе в матеріальному світі, людина психологічно привласнює його і сприймає як продовження себе. Це привласнення проявляється, зокрема, як переживання цінності певного об'єкта для задоволення особистої ідентичності, підконтрольності, домінування такого об'єкта в процесі його практичного чи теоретичного перетворення та необхідності бути готовим захищати його в разі вторгнення. Як наслідок, середовище «пронизує» особистість і самосприйняття людини. Таким чином, довкілля набуває психологічного виміру і стає об'єктом уважного та обачливого ставлення до нього.

2.2. Екологічна освіта та її роль у формуванні екологічної свідомості

Розглянувши структурні елементи та типи екологічної свідомості, можна зробити висновок, що рівень і тип екологічної свідомості безпосередньо впливають на поведінку людей по відношенню до довкілля і, відповідно, на стан довкілля.

За даними соціологічного опитування, проведеного у 2015-2016 роках, понад 76% респондентів вважають, що стан довкілля впливає на їхнє життя та здоров'я. У 2016 році українці визначили найактуальнішими екологічними проблемами забруднення природи побутовими відходами (42%) та забруднення повітря (39%).

За даними соціологічних опитувань 2018 та 2020 року, понад 88% громадян вважають важливим для себе захист навколишнього середовища, а зростання кількості відходів, забруднення повітря, водних ресурсів і надалі входять у топ найважливіших проблем охорони навколишнього середовища (див. рис. 3).

Рис. 3. Проблеми охорони навколишнього середовища [31]

Графік підготовлено автором на основі даних соціологічних досліджень 2018 року, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології, та 2020 року, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та соціологічною службою Центру Разумкова. Джерело: звіт про проведене соціологічне дослідження.

Екологічна свідомість людини формується під впливом таких структурних факторів, як поведінкові, емоційні та когнітивні. На екологічну свідомість впливають культура, традиції, особисті потреби та досвід, а також цінності середовища, в якому людина зростає і живе. Джерела впливу на екологічну свідомість можна поділити на внутрішні (наприклад, самоосвіта, сімейне виховання, особистий досвід) та зовнішні (наприклад, вплив державних заходів, неурядових екологічних та релігійних організацій, засобів масової інформації та суспільних цінностей див. рис. 4).

н/п	Тип цінності	Мета присвоєння	Практичне застосування
1	цінність життя в усіх його проявах	набуття знань про первинність цінності життя по відношенню до інших цінностей	формування ціннісно-нормативного, етично-діяльнісного світогляду
2	природа як самоцінність	набуття знань про те, що природа втілює в собі добро, істину і красу, що також є підставою визнання її цінності.	формування здатності рефлексії та самооцінки щодо природи й екологічних знань у професійної діяльності
3	цінність гармонії з природою	набуття знань про зв'язок людини і природи, соціуму і природи	формування ціннісно-нормативного, етично-діяльнісного світогляду.
4	біоцентризм як відповідальність за світ живих істот	формування переконання первинності інтересів екосфери над інтересами людини	стимулюють зусилля у напрямку до самореалізації й саморозвитку у сфері сучасних екологічних технологій
5	здорове довкілля як цінність	набуття знань про те, що цінності здорового довкілля відповідають стратегії й змісту розвитку людини і людства загалом	сприяє формуванню здатність здійснювати сукупність екологічних за змістом дій, скеровану на перетворення навколишньої дійсності з точки зору екоцентричного природорозуміння.
6	цінність якісного життя (в екологічному дискурсі)	набуття знань про принциповий характер якісного в екологічному дискурсі життя для людини і соціуму	стимулюють зусилля у напрямку до самореалізації й саморозвитку у сфері сучасних екологічних технологій
7	цінність екологічних знань	формування переконання актуальності й практичності спеціальної екологічної підготовки, певних умінь і навичок екокомпетентностей	формують установлену потребу професійних знань, певних умінь і навичок
8	екологічний імідж як цінність	набуття знань про екологічний імідж, що пов'язаний з екологічною безпекою, екологічною раціональністю, мінімізацією екологічних ризиків	сприяє формуванню здатність здійснювати сукупність екологічних за змістом дій, скеровану на перетворення навколишньої дійсності з точки зору екоцентричного природорозуміння.

Рис. 4. Суспільні цінності

Кожна людина має унікальний особистий досвід, через який вона контактує з навколишнім середовищем та екологічними проблемами. Цей досвід є основою практичних знань людини, її особистого ставлення до довкілля та готовності діяти. Наприклад, люди, які використовують воду з колодязів, свердловин і річок, можуть зіткнутися з тим, що погодні умови, промислове забруднення і використання річок для гідроелектростанцій можуть мати негативний вплив на рівень питної води і якість води. Такі ситуації, як втрата води зі свердловин, призводять до економічного ставлення до води і підвищують особисту цінність водних ресурсів для цієї людини. З іншого боку, людина, яка живе в районі з централізованим водопостачанням, може не замислюватися над тим, звідки береться вода, коли відкриває кран, чи не знизився рівень води у водоймі через інтенсивне водокористування, чи вистачить води на інші дні. Тому рівень і якість знань, готовність до ощадливого використання води, особисте ставлення до водних ресурсів і, зрештою, рівень екологічної свідомості у цих людей будуть різними.

Сімейне виховання має особливо важливий вплив на формування екологічної свідомості. Це пов'язано з тим, що воно з раннього віку прищеплює певні цінності та моделі людської поведінки. Для розвитку екологічної свідомості та цінностей вдома рекомендується вчити дітей прибирати, сортувати сміття, повторно

використовувати предмети та матеріали, обирати продукти з екологічно чистою упаковкою, планувати прогулянки на природі, читання книг і фільмів про охорону природи. Подібні заходи впливають на самоосвіту людей, їхній особистий досвід і, зрештою, на їхню екологічну свідомість.

Громадські природоохоронні організації відіграють важливу роль у підвищенні обізнаності людей про екологічні проблеми та шляхи їх вирішення. Тому НУО (неурядова організація) поширюють інформацію про екологічні проблеми та розробляють онлайн-курси, путівники, буклети, брошури, відео, тренінги та конференції. Таким чином, організації громадянського суспільства (далі – ОГС), можуть підвищити обізнаність громадськості про екологічні проблеми та шляхи їх вирішення і вплинути на збільшення кількості людей, які цікавляться екологічними питаннями. Крім того, своєю діяльністю ОГС створюють громадську думку для змін в уряді та мають певний вплив на екологічну свідомість державних службовців. Наприклад, екологічні активісти працюють безпосередньо з парламентарями та урядовцями, лобіюючи та адвокатуючи зміни до законодавства, пояснюючи необхідність таких змін.

Церкви також відіграють важливу роль у підвищенні екологічної свідомості суспільства. Наприклад, використання штучних квітів зменшилося після того, як священники поширили інформацію про те, що не можна використовувати штучні квіти. Енцикліка Папи Франциска про навколишнє середовище 2015 року закликає людей до відповідального ставлення до довкілля та активної участі в захисті природи.

Засоби масової інформації відіграють важливу роль у підвищенні обізнаності громадськості з екологічних питань та поширенні інформації про екологічні проблеми, екологічні катастрофи, їх причини та наслідки, а також експертні висновки щодо запобігання таким наслідкам у майбутньому. Засоби масової інформації дозволяють швидко поширювати екологічну інформацію серед населення та формувати громадську думку і ставлення до конкретних екологічних проблем, явищ тощо. Соціальні мережі дозволяють швидко поширювати екологічну

інформацію, просувати екологічні тренди та збільшувати кількість людей, які знають про екологічні проблеми та зацікавлені у їх вирішенні.

З одного боку, досвід кожної людини є унікальним, він формує її екологічні знання, готовність до дій та особисте ставлення до природи. Неможливо забезпечити всім людям однакові умови життя та однакову обізнаність про ті чи інші явища, що впливають на довкілля. Однак національне суспільство може створити умови для формування та розвитку рівнів і типів екологічної свідомості та екологічних цінностей.

Освіта - це стратегічна основа розвитку особистості, суспільства, держави і його держави, ключ до майбутнього і сама амбітна і людино-інтенсивна сфера суспільства. Це засіб відтворення і нарощування інтелектуального і духовного потенціалу людей, виховання патріотів і громадян.

Дбайливе ставлення людини до природи - це не тільки вміння користуватися її плодами. Дуже важливо, щоб усвідомлення важливості природи стало невід'ємною рисою особистості. Тому необхідно формувати екологічну свідомість школярів, що найбільш ефективно, якщо педагогічний процес екологічного виховання враховує психологічні особливості учнів і процес формування екологічної свідомості.

З року в рік екологічний елемент стає все більш важливим. Перш за все, це пов'язано з тим, що природні ресурси і їх відтворюваність мають кінцеві значення, а тиск на природу, що виникає в результаті діяльності людини, зростає, стаючи практично неконтрольованим і майже непередбачуваним. Сьогодні суспільству потрібні екологічно освічені, грамотні і культурні люди. Ось чому так важливо починати екологічну освіту з раннього дитинства.

Таким чином, екологічна освіта і виховання покликані надати молодому поколінню наукову інформацію про взаємини між природою і суспільством, зрозуміти багатогранне значення природи для суспільства в цілому, особливо для кожної людини, а також зміцнити готовність і здатність активно брати участь в декомунізації і поліпшенні навколишнього середовища.

У зв'язку з цим необхідно значно поліпшити зміст освітнього процесу, створити сприятливі освітні умови для екологічного виховання школярів, вибрати найбільш підходящі форми, методи і прийоми викладання екології.

Одним із спірних питань є питання методичної організації екологічної освіти. На даний момент існує 2 тенденції. Деякі експерти вважають, що екологічна освіта не прирівнюється до біологічної освіти, а тісно співпрацює, тому існує ще одна тема "екології", яка повинна бути включена в освітній зміст на різних рівнях.

Інші стверджують, що "екологізація" всіх академічних предметів є більш ефективною, оскільки екологічні проблеми по суті є глобальними та взаємними проблемами. Останнім часом цей підхід отримав велику підтримку, що знайшло відображення в матеріалах відповідних міжнародних конференцій.

Але найголовніше - це дискусія про напрям екологічної освіти-яким має бути фокус уваги: "природне середовище" чи "світ природи". В основі таких аргументів лежить об'єктивно подвійна позиція, згідно з якою виникають природні об'єкти. З одного боку, це елементи людського середовища, які взаємодіють як єдине недиференційоване ціле. Коли природа сприймається як "середовище", окремі природні об'єкти не мають самостійної цінності і можуть бути замінені іншими подібними природними об'єктами. З іншого боку, всі природні об'єкти можуть представляти для людини світ природи. У такому сприйнятті природи окремі природні об'єкти принципово унікальні і неповторні.

У першому випадку (сприйняття природи як "навколишнього середовища") екологічна освіта - це, по-перше, навколишнє середовище як незамінна і недиференційована система, що забезпечує життєдіяльність людини як живого виду, відповідне свідоме і відповідальне ставлення до нього. і, по-третє, стратегії і методи навколишнього середовища. раціональне управління навколишнім середовищем.

Саме цей аспект екологічної освіти забезпечує найбільший розвиток у світі та отримує підтримку на міжнародному рівні. Проте останнім часом все більше і більше експертів починають розуміти, що комплексне вирішення проблеми екологічних криз неможливе без зосередження екологічної освіти на «світі природи».

З іншого боку, існують різні тенденції в напрямку екологічної освіти з точки зору пріоритетності формування екологічно свідомих інфраструктур. У найважливіших міжнародних документах останніх 10 років, присвячених проблемам навколишнього середовища і гармонійному розвитку людства, велика увага приділяється екологічній культурі та обізнаності, екологічній ситуації в світі, обізнаності про регіони, населені пункти, можливі шляхи вирішення різних екологічних проблем, концептуальним підходам до збереження біосфери і цивілізації.

Шлях до високої екологічної культури лежить через ефективну екологічну освіту. З наближенням третього тисячоліття екологічна освіта стає необхідною складовою гармонійного та екологічно безпечного розвитку. У програмному документі найважливішого міжнародного форуму з питань довкілля та сталого розвитку ХХ-го століття, що відбувся в Ріо-де-Жанейро (1992 р.), екологічна освіта та інформування громадськості, а також підготовка висококваліфікованих фахівців були названі одними з найважливіших і найнеобхідніших інструментів для переходу до гармонійного розвитку в країнах усього світу. Це положення підкреслюється і в останніх міжнародних документах (наприклад, Міжнародна доповідь «Ріо+5», Керівництво з підготовки національних доповідей про виконання країнами Порядку денного на ХХІ століття). Концепція екологічної освіти в Україні, як елемент концепції гармонійного розвитку держави, нині набуває значення актуального і важливого національного документа [25].

Формування громадян з високим рівнем екологічних знань, екологічної свідомості та культури, що ґрунтуються на нових критеріях оцінки взаємовідносин людського суспільства і природи, має стати одним з основних засобів розв'язання надзвичайно серйозних екологічних і соціально-економічних проблем, що постали перед Україною сьогодні.

Екологічна освіта як комплексний культурний феномен, що охоплює процеси навчання, викладання та саморозвитку, є частиною системи професійної екологічної освіти через національну та громадську освіту (у тому числі екологічну освіту за допомогою громадських екологічних організацій), оновлення навчальних дисциплін

та освітніх програм, а також базову екологічну освіту для всіх верств населення України, метою якої має бути формування екологічної культури.

Вирішення цих питань має сформувати комплексні екологічні знання та мислення, необхідні для прийняття екологічно обґрунтованих економічних рішень на рівні підприємств, галузей, регіонів та країни в цілому.

Реформи у сфері екологічної освіти та розвитку мають здійснюватися з урахуванням екологічного права, закономірностей і наукових принципів, що діють комплексно в біологічній, технологічній, економічній, соціальній та військовій сферах.

Громадяни всіх категорій, вікових груп і сфер діяльності повинні бути забезпечені глибокими екологічними знаннями, екологічним мисленням, свідомістю і культурою. Збалансований та екологічно безпечний (гармонійний) розвиток має бути основною ідеєю та методологічною основою екологічної освіти відповідно до міжнародних вимог.

Основними складовими системи екологічної освіти та розвитку мають бути формальна та неформальна частини, які відрізняються за формою та методологією, але мають однакові цілі.

Концепція екологічної освіти в Україні має стати основою для реалізації заходів щодо вирішення цієї важливої і складної національної проблеми [18].

Ця концепція підготовлена з урахуванням сучасного стану та перспектив розвитку суспільного знання і спрямована на перебудову змісту освіти і виховання відповідно до вимог часу та основних положень державної доктрини розвитку освіти у XXI столітті, про що йдеться у Посланні Президента України до Верховної Ради України». Україна: поступ у XXI століття» базується на змісті, сформульованому в «Стратегії економічної та соціальної політики на 2000-2004 роки» Стратегії сталого розвитку України. При підготовці концепції було проаналізовано та враховано всі попередні (1991-2001 рр.) матеріали щодо реформування освітнього процесу в Україні та матеріали, що містяться в урядових документах. Державна політика у сфері екологічної освіти має ґрунтуватися на таких принципах:

- поширення системи екологічної освіти та виховання на всі верстви населення з урахуванням особистих інтересів, стимулів та особливостей соціальних, регіональних і професійних груп.
- врахування стимулів та особливостей соціальних, регіональних та професійних груп;
- інклюзивність екологічної освіти та розвитку.
- продовження процесу екологічної освіти в системі освіти, включаючи підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів.

Основною метою екологічної освіти є формування екологічної культури особистості та суспільства в цілому, розвиток навичок, базових екологічних знань, екологічного світогляду та екологічної свідомості, що ґрунтуються на ставленні до природи як універсальної та унікальної цінності. Екологічна освіта має бути, з одного боку, самостійним елементом системи загальної освіти, а з іншого - інтегрованою частиною системи загальної освіти.

Ця мета досягається поетапно шляхом вирішення завдань навчання і розвитку та розвитку практичної діяльності.

Формування екологічної культури на всіх рівнях населення включає:

- формування розуміння сучасних національних і глобальних екологічних проблем, усвідомлення їх важливості, актуальності та універсальності (зв'язок локальних і глобальних проблем);
- відродження кращих традицій українського народу у ставленні до довкілля та виховання внутрішньої любові до природи;
- усвідомлення людьми безперспективності технократичних ідей розвитку та необхідності заміни їх екологічними ідеями, що базуються на розумінні єдності живих і неживих організмів у складній глобальній системі гармонійного співіснування та розвитку;
- подолання споживацького ставлення до природи та усвідомлення необхідності узгодження природних і людських стратегій на основі ідеї універсальності та самообмеженості природних зв'язків;

- розвиток індивідуальної відповідальності за стан довкілля на місцевому, регіональному, національному та глобальному рівнях та вміння прогнозувати діяльність окремих осіб та інших індивідів і груп;
- розвиток здатності приймати відповідальні рішення з екологічних питань та засвоєння норм екологічно безпечної поведінки;
- виховання глибокої поваги до власного здоров'я та набуття навичок його збереження.

Екологічна освіта ґрунтується на принципах гуманізму, науковості, безперервності, наскрізності та систематичності. Екологічна освіта ґрунтується на принципах добра і краси, розуму і свідомості, патріотизму і загальнолюдськості, науковості і дотримання екологічного законодавства та має на меті поєднати розум і емоції у ставленні до природи і людини.

Екологічна освіта складається з таких компонентів: екологічні знання, екологічне мислення, екологічний світогляд, екологічна етика та екологічна культура. Кожен компонент відповідає певному рівню (ступеню) екологічної зрілості. Вони варіюються від базових екологічних знань і мислення на дошкільному рівні до вищих рівнів поглибленого розуміння і практики.

Узагальнені рівні екологічної зрілості можна умовно виокремити таким чином: Початковий (поінформованість і підготовленість), базовий (основи і світогляд), вищий, спеціалізований і професійний (світоглядна зрілість) [25].

Основними стратегічними напрямками розвитку екологічної освіти є наступні:

- створення наукового підґрунтя безперервної екологічної освіти на основі державної доктрини розвитку освіти 21 століття та результатів освітньої практики в Україні та за кордоном за участю Української академії освіти і науки, провідних науковців і практиків у галузі освіти, Міністерства екології та природних ресурсів України та громадських екологічних організацій;
- поетапне реформування екологічної освіти і виховання особистості на наукових і духовних засадах з урахуванням національних традицій і досягнень, а також міжнародного досвіду;

- формування нової екологічної культури та нового покоління з новим екологічним світоглядом, що ґрунтується на принципах гуманізму, екологізації мислення, міждисциплінарної інтеграції, історизму та системності з метою охорони та відновлення природи і біорізноманіття України;

- розвиток міжнародних зв'язків і співробітництва в галузі екологічної освіти і науки, охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, збереження біосфери та цивілізації. Основними тактичними завданнями є:

- розробка та постійне вдосконалення національних стандартів професійної екологічної освіти та перегляд існуючих стандартів на всіх рівнях та дисциплінах освіти і навчання з урахуванням вимог до формування екологічної культури;

- підготовка, підвищення кваліфікації та перепідготовка педагогічних кадрів в екологічній сфері з урахуванням нових підходів, організація екологічних семінарів та курсів, організація центрів перепідготовки тощо

- розробка та видання якісної навчальної літератури (підручників, посібників, довідників, словників, методичних розробок) з екології для шкіл, професійно-технічних училищ, університетів, технікумів та вищих навчальних закладів; розробка та видання екологічної літератури для дітей дошкільного віку

- створення екологічних радіо- і телепрограм, підготовка та організація систематичного показу по телебаченню навчальних, наукових і загальноосвітніх фільмів екологічної тематики;

- участь громадських екологічних та освітніх організацій у поширенні екологічної інформації та елементів екологічної культури серед населення;

- започаткування широкої програми підвищення кваліфікації та перепідготовки державних службовців, керівників підприємств, організацій та об'єднань, підприємців та інших осіб, які мають право і можливість приймати екологічно значимі рішення у своїй практичній діяльності;

- створення паспорту спеціальності «Екологія та охорона навколишнього середовища», що дозволяє присуджувати наукові ступені кандидата екологічних наук та доктора екологічних наук.

Висновки до розділу II «Основи екологічної свідомості»

У розділі «Основи екологічної свідомості» розглянуто теоретичні аспекти екологічної свідомості, її сутність і значення для сучасного суспільства. Основна увага була зосереджена на розкритті поняття екологічної свідомості як важливого компонента, що впливає на формування екологічно орієнтованої поведінки та визначає ставлення людини до природи. Також було досліджено суспільні виклики, які впливають на формування екологічних цінностей та екологічної поведінки.

У результаті аналізу підтверджено, що екологічна свідомість є важливою складовою сучасного суспільства, що стимулює сталий розвиток та збереження екологічної рівноваги. Розуміння значення екологічних цінностей і відповідної поведінки є основою для формування культури відповідального ставлення до довкілля.

РОЗДІЛ III. «ЕКОЛОГО-ОСВІТНІ МАРШРУТИ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ»

3.1. Визначення та особливості екотуризму

У травні 2002 року на Всесвітньому саміті з екотуризму було прийнято Квебецьку декларацію з екотуризму, яка містить рекомендації щодо розвитку екотуризму в кожній країні. На саміті було досягнуто консенсусу щодо тлумачення терміну «екотуризм». Як підкреслюється, термін "Екотуризм" використовується вже близько 20 років, але відсутність чіткого визначення цього поняття призводить до загальної девальвації поняття цього виду діяльності.

Перш за все тому, що існує більше 30 споріднених і взаємопов'язаних понять і термінів. Зазначимо деякі з найвідоміших:

Природний туризм - це туризм, заснований безпосередньо на використанні природних ресурсів у їхньому відносно непорушеному стані.

Біотуризм іноді виділяють як різновид природного туризму, і його об'єктами можуть бути будь-які об'єкти дикої природи, від окремих видів до угруповань і біологічних спільнот.

Широке поняття «сталого туризму» за визначенням СOT та Всесвітньої ради з подорожей і туризму: «Сталий туризм задовольняє потреби як відвідувачів, так і мешканців дестинації, а також забезпечує та оптимізує майбутні перспективи розвитку. Ресурси використовуються для задоволення економічних, соціальних та естетичних потреб при збереженні культурної унікальності, важливих екологічних особливостей, біорізноманіття та життєво важливих систем». Сталий туризм означає, що мають бути дотримані економічні, соціальні, екологічні та культурні критерії сумісності.

По-друге, екотуризм по-різному інтерпретується в різних частинах світу. У світі традиційно виділяють дві моделі екотуризму: західноєвропейська модель, яка фокусується на культурних ландшафтах та їх збереженні, та австралійська модель, яка має форму подорожей до переважно незайманих природних територій.

По-третє, існують географічні відмінності у визначеннях, пов'язані з різним ставленням до туризму. Експерти в розвинених країнах, які постачають екотуристів, бачать екотуризм очима споживачів (гостей) і відповідно до їхніх прагнень та

рекреаційних потреб. Туроператори в приймаючій країні наголошують на перевагах туризму та його внеску в соціально-економічний розвиток країни.

По-четверте, термін «екотуризм» використовувався маркетологами для залучення туристів, які в першу чергу орієнтуються на природу, охорону природи та активний відпочинок. Насправді, такі туроператори менше переймалися питаннями захисту довкілля. Тому ідея екотуризму довгий час скептично сприймалася теоретиками туризму.

Табл. 2 Відмінності сталого та екологічного туризму

Критерій	Сталий туризм	Екологічний туризм
Спрямованість	Усі види туризму	Природоорієнтований туризм
Фокус	Баланс між економічним, екологічним та соціальним розвитком	Збереження природи та підвищення екологічної свідомості
Місце проведення	Будь-які туристичні локації	Природні території, заповідники
Роль туристів	Зменшення негативного впливу	Активна участь у збереженні природи
Мета	Сталий розвиток індустрії туризму	Освітній та природоохоронний ефект

Різні визначення екотуризму:

У далекому 1978 році Т. Міллер дав наступне тлумачення екотуризму, що це «життєздатний туризм, чутливий до навколишнього середовища, що включає вивчення природного і культурного навколишнього середовища і має на меті поліпшення стану в цьому середовищі».

"Екологічний туризм - це поєднання подорожі з екологічно чутливим ставленням до природи, що дозволяє поєднати радість знайомства і вивчення зразків флори і фауни з можливістю сприяти їх захисту" – таку думку висунув Гектор Цебаллос-Ласкурейн, 1980 року.

Всесвітній Фонд дикої природи дав наступне поняття екотуризму: "Екотуризм - це природний туризм, що сприяє охороні природи".

"Екотуризм - це природно-орієнтований туризм, що включає програми екологічної освіти і здійснюється у відповідності до принципів екологічної стійкості" – це твердження було висунуто на Національній стратегії екотуризму в Австралії, у Канберрі, 1992 року.

"Екотуризм - це концепція, метою якої є збереження природних пейзажів" – заголовок до Європейської підготовчої конференції 2002 року, у Зальцбургу.

Інший підхід розглядає екологічний туризм як приклад стійкого туризму. Цей вид туризму базується й реалізує на практиці головні принципи концепції стійкого розвитку:

"Екотуризм - відповідальна подорож у природні зони, області, що зберігає навколишнє середовище і підтримує добробут місцевих жителів" (Міжнародна організація екотуризму).

"Екологічний туризм - подорож із відповідальністю перед навколишнім середовищем на відносно незайманих природних територіях із метою вивчення й насолодження природою та видатними пам'ятками культури, що сприяє охороні природи, "м'яко" впливає на навколишнє середовище, забезпечує активну соціально-економічну участь місцевих жителів і отримання ними переваг від цієї діяльності" (Міжнародний Союз Охорони Природи і природних ресурсів).

"Екологічний туризм - це цілеспрямовані подорожі в природні території з метою більш глибокого розуміння місцевої культури і природного середовища, які не порушують цілісність екосистем, при цьому роблять охорону природних ресурсів вигідною для місцевих жителів" (Товариство Екотуризму, 1994 р.).

"Екотуризм належить до тих форм туризму, при яких робиться свідома спроба звести до мінімуму негативний вплив на навколишнє середовище, допомогти у фінансуванні природних територій, що охороняються, створити джерела доходів для місцевого населення" – процитувала робоча група з екотуризму Федерального міністерства з фінансового співробітництва і розвитку Німеччини у 1995 році.

"Екотуризм координує, допомагає і стимулює використання культурних і природних туристських ресурсів, признаючи важливість зберігання місцевої культурної спадщини і природних ресурсів регіону для місцевого населення і майбутніх туристів" – так визначив екотуризм М.Майя у 1997 році.

"Екотуризм визнає першість інтересів місцевих мешканців у туристському освоєнні території, захищає місцеву флору і фауну, забезпечує місцевих мешканців

економічними стимулами зберігати навколишнє середовище" (Міжнародне товариство за виживання, 2002 р.).

"Екологічний туризм включає всі види туризму, орієнтовані на збереження природного довкілля, зокрема заповідних ландшафтів, налагодження гуманних стосунків із місцевим населенням та органами самоврядування, поліпшення фінансово-економічного благополуччя регіонів" – дійшли до такого висновку Я.Б. Олійник та В.І. Гетьман 2002 року [11, 12].

В.В. Храбовченко у 2003 році сказав наступне - "Екотуризм - вид туризму, що ґрунтується на туристському попиті, пов'язаний із туристськими потребами в пізнанні природи і робить внесок у збереження екосистем при повазі до інтересів місцевого населення".

"Екологічний туризм можна визначити як інтегруючий напрямок рекреаційної діяльності, спрямований на гармонізацію відносин між туристами, туроператорами, природним середовищем та місцевими громадами, що реалізується через екологізацію всіх видів туристичної діяльності, охорону природи, екологічну освіту та виховання" – таку тезу оголосив О.Ю. Дмитрук, 2004 році.

Концепцію екотуризму можна розглядати у вигляді таких базових принципів (див. рис. 5)

Рис. 5. Базові принципи екотуризму [1]

Основні принципи екотуризму за Вестерном:

1. Подорожі на природу. Основна мета - ознайомлення людей з дикою природою, місцевими традиціями та культурою.
2. Мінімізація негативного впливу на навколишнє середовище та соціокультурне середовище і сприяння соціальній стійкості довкілля
3. Сприяння захисту природного та місцевого соціокультурного середовища
4. Екологічна освіта
5. Створення економічних стимулів для збереження природи через участь місцевої громади та дохід від туристичної діяльності
6. Сприяти економічній ефективності та сталому розвитку регіону відвідування.

Принципи	Відмітні риси екотуризму
1. Зведення до мінімуму негативних наслідків екологічного і соціально-культурного характеру, підтримка соціальної стійкості середовища.	- Не перевищуються гранично допустимі рекреаційні навантаження.
	- Розвиток туризму ретельно планується, контролюється й управляється.
	- Дотримуються правила поведінки, розроблені для відвідуваних природних територій.
	- Екологічний транспорт, що використовується туристами.
	- Сміття не викидають на загальний смітник, а збирають спеціальним способом, видаляють з території і направляють на екотехнологічну переробку.
	- Привати, бівуаки і вогнища влаштовують тільки в спеціально обладнаних місцях.
	- Не допускається придбання сувенірів, зроблених з об'єктів живої природи.
	- Гриби, ягоди, квіти, лікарські рослини, будь-які природні сувеніри збирають тільки там і тоді, коли це дозволено.
	- Готелі, кемпінги, кордони, в яких зупиняються туристи, розміщені так, щоб не порушувати нормальний, екологічно стійкий розвиток навколишнього ландшафту і не спотворювати його вигляд.
	- Готелі й кемпінги побудовані з екологічно нешкідливих матеріалів, їх мешканці не витрачають надмірно енергію й воду, при цьому стоки й викиди очищуються, інші відходи утилізуються. В ідеалі використовують „замкнені“ екотехнології.
2. Сприяння охороні природи і місцевого соціо-культурного середовища.	- Іка туристів екологічно чиста й корисна, при цьому в раціоні присутні місцеві продукти.
	- Туристична діяльність забезпечує джерела додаткового фінансування заповідних територій чи природоохоронних заходів.
	- Учасники турів беруть посильну участь у природоохоронній діяльності (волонтери, дитячі екотабори).
	- Туристи з повагою ставляться до місцевих культурних традицій, звичаїв, устрою життя, прагнуть вивчити й зрозуміти їх.
3. Екологічна освіта.	- Розвиток туризму сприяє налагодженню співробітництва заповідних територій із місцевим населенням, підвищенню престижу заповідних територій, розширенню міжнародних контактів заповідних територій.
	- Туристи заздалегідь, ще до початку подорожі, отримують інформацію про природу і правила поведінки в місці проведення туру.
	- Туристи чітко усвідомлюють свою відповідальність за збереження природи.
	- Тури й екскурсії обов'язково передбачають екологікопізнавальний компонент.
	- Тури проводять кваліфіковані гідни-екологи.
	- Об'єктами відвідування є цікаві і екологічно сприятливі природні й культурні ландшафти.
	- У програму включають відвідування навчальних екологічних стежок, музеїв природи та краєзнавчих музеїв, екотехнологічних господарств.
- Туристи цікавляться місцевими екологічними проблемами та шляхами їх розв'язання.	
- Туристи доступними їм шляхами беруть участь у розв'язанні місцевих екологічних проблем.	
4. Участь місцевих жителів і отримання ними доходів від туристичної діяльності, що створює для них економічні стимули до охорони природи.	- Переважно використовується місцева продукція і робоча сила.
	- Місцеві жителі долучаються до туристичного бізнесу і отримують можливості розвивати свої традиційні форми господарювання.
	- Доходи від екотуристичної діяльності отримують різні соціальні верстви і групи населення, при цьому збереження природного середовища стає економічно вигідним для місцевого населення.
5. Економічна ефективність і внесок у стійкий розвиток відвідуваних територій.	- Комплексний підхід до розвитку туристичної діяльності.
	- Ретельне планування, моніторинг й управління.
	- Інтеграція екотуризму в місцеві плани регіонального розвитку.
	- Тісне співробітництво організацій різного профілю.
	- Доходи від туризму не вилучаються повністю з місцевого бюджету, а сприяють його наповненню, підтримці місцевої економіки.

Рис. 6. Принципи та риси екотуризму [29]

У науковій літературі зустрічається багато різних класифікацій видів екологічного туризму. Зокрема, В.В. Храбовченко пропонує виділяти чотири основних види екотуризму:

1. Науковий туризм
2. Тури історії природи
3. Пригодницький туризм
4. Подорожі в природні резервати, заповідні території

В англomовних країнах за специфікою занять умовно виділяють:

1. Науковий туризм
2. Пізнавальний
3. Рекреаційний

Табл. 3 Основні види екологічних турів та їх цілі (за А.Б. Косолаповим)

Види екологічного туру	Основні цілі
Наукові і пізнавальні тури	Орнітологічні, ботанічні, ландшафтно-географічні, археологічні, етнографічні та інші дослідження
Пригодницькі тури	Пішохідні, водні, кінні, гірські подорожі
Літні студентські (учнівські) практики	Ознайомлювальні, виробничі, переддипломні і т.д.
Літні табори і програми для учнів	Красознавчі, ботанічні, зоологічні, археологічні, геологічні і т.д.
Поїздки одного дня	Експерсії, відпочинок
Внутрішні чи міжнародні тури	Поїздки на екологічні конференції, симпозіуми, відвідування друзів і родичів, відрядження

Види екотуризму включають широкий спектр заходів, від довгострокового наукового та освітнього екотуризму до короткострокових маршрутів вихідних. Різноманітність видів і форм екотуризму, дотримання традицій, що склалися в конкретному регіоні, можна розділити на 2 основні класи:

1. Екотуризм у межах заповідних територій і в умовах "дикої" непорушеної чи мало зміненої природи. Розробка і проведення таких турів - класичний напрямок в екотуризмі; відповідні тури є екотурами у вузькому значенні цього терміна, їх можна віднести до австралійської моделі екотуризму

2. Екотуризм за межами заповідних територій, на території окультуреного чи культурного ландшафту. До цього класу належить дуже широкий спектр видів екологічно орієнтованого туризму; цей тип туризму можна віднести до західноєвропейської моделі екотуризму.

Екологічні тури можна класифікувати за різними критеріями: спосіб подорожі, тривалість і т.д. проте, дві особливості - мета і об'єкт туру - слід вважати найбільш важливими.

Об'єкт в екотуризмі визначає зміст програми екотуру і, його форму організації.

Основними об'єктами є:

- заповідні території різних категорій і видів;
- найбільш популярні біологічні види (флагмани, ендемічні і реліктові види);
- унікальні об'єкти неживої природи (геологічні, геоморфологічні, гідрологічні та інші елементи ландшафту);
- екзотичні рослинні угруповання та біоценози в цілому, наприклад ліси, степи, тундра в різні пори року;
- кар'єри, де можна проводити палеонтологічні, ботанічні та інші роботи;
- природно-антропогенні ландшафти, також культурні, етнографічні, археологічні, історичні і меморіальні об'єкти.

Еко-тури можна систематизувати відповідно до основної мети, приділяючи особливу увагу науковим, освітнім та рекреаційним екологічним поїздкам. Рекреаційні екологічні тури діляться на пасивний відпочинок і активний відпочинок [8].

Мета і об'єкти туру взаємопов'язані, характеристики обох видів не можна розглядати як строго незалежну класифікаційну основу (в реальній програмі туру мета і об'єкти часто об'єднуються і об'єднуються). Проте, організатори та учасники еко-турів можуть визначити їх основні функції і прив'язати кожен еко-тур до певного виду.

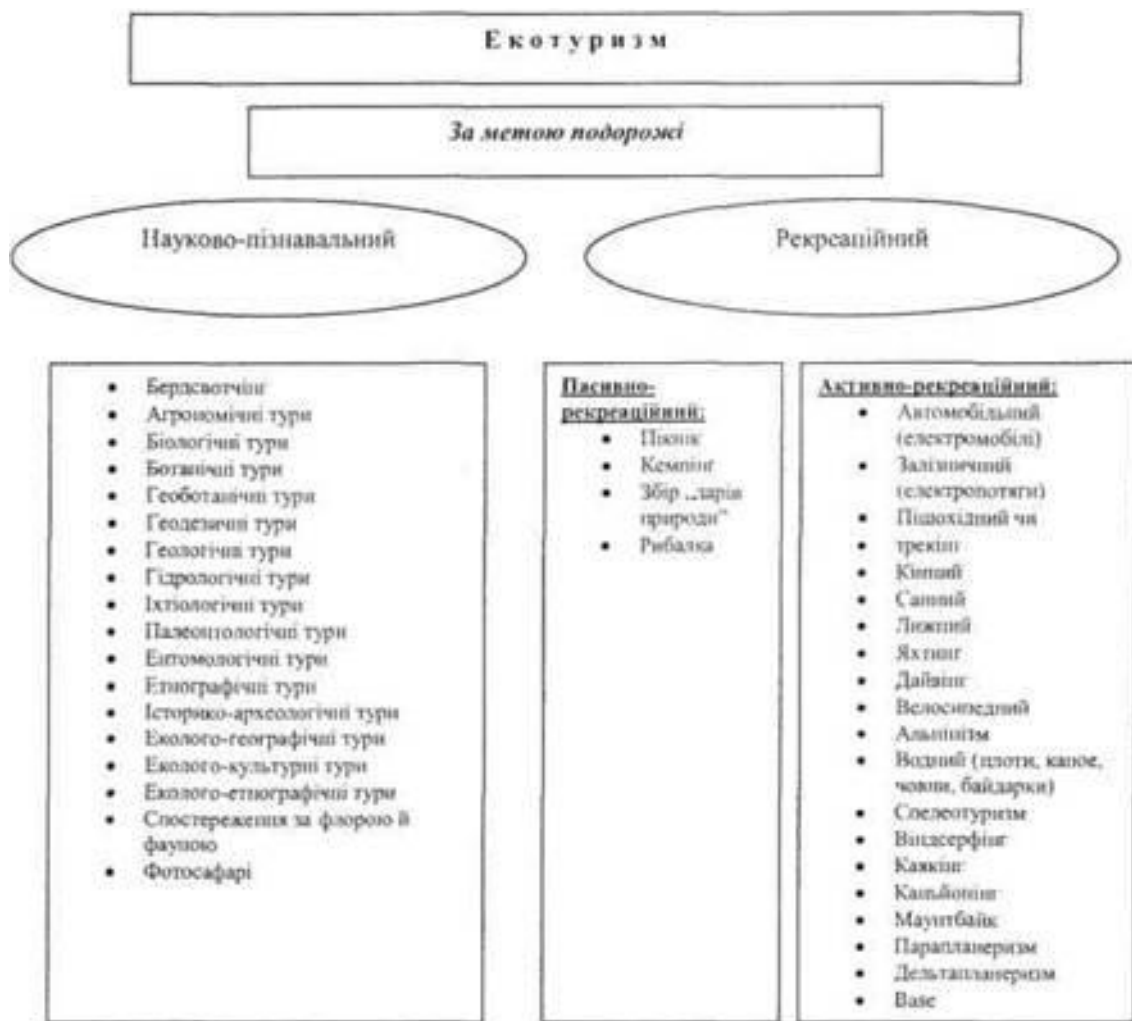

Рис. 7. Систематизація екотурів за основною метою [37]

Вік і здоров'я учасників, а також кількість груп є дуже важливими критеріями класифікації для розрізнення форм екотуризму.

За віком екотуристів розрізняють:

- дитячий;
- молодіжний;
- дорослий;
- пенсійний.

За фізичним станом туристів розрізняють:

- з учасниками з обмеженими фізичними можливостями;
- з учасниками в нормальній фізичній формі.

За чисельністю груп:

- малі;
- великі.

Розподіл всіх цих видів екотуризму дуже умовно. Може бути важко провести чітку межу між різними видами екотуризму. Однак, беручи до уваги особливості різних видів екотуризму, важливо знати, з якою категорією відвідувачів ви хочете працювати і яка категорія найкраще відповідає деталям вашого регіону.

Табл. 4. Ієрархічна класифікація екотурів [19]

Ієрархічний рівень	Категорії
Тип	Природно-орієнтований
Класи	1. Екотури в „дикій” природі, в межах заповідних територій. 2. Екотури поза межами заповідних територій, на території культурного ландшафту.
Види	1. Заметою. 2. За основним об'єктом.
Форми	1. За віком учасників. 2. За станом їх здоров'я. 3. За чисельністю груп.

Останні роки розвитку екотуризму демонструють кілька ключових тенденцій. З одного боку, цей вид туризму стає дедалі різноманітнішим, постійно з'являються його нові форми. З іншого боку, спостерігається його поступова інтеграція з іншими секторами туристичної індустрії. Однак, прихильники класичного природоохоронного екотуризму у його вузькому розумінні висловлюють стурбованість через зростаючий негативний вплив значних потоків туристів. У той же час, у масових видах туризму, таких як «курортний» чи «екскурсійний», починають з'являтися елементи екотуризму, наприклад, короткотривалі візити до національних парків та інших природних об'єктів [43].

3.2. Роль еколого-освітніх маршрутів на формування екологічної свідомості

Особливістю еколого-освітніх маршрутів є поєднання навчання, практичної діяльності, психологічного оздоровлення та відпочинку. Відвідуючи ці маршрути, учні знайомляться з закономірностями природних явищ та впливом біологічних і

небіологічних факторів на живі організми. Туристи мають можливість виявити як позитивний, так і негативний вплив антропогенних факторів на навколишнє середовище. Таким чином, норми екологічно безпечної поведінки формуються опосередковано (так званий метод «вікарного навчання»). Опосередковане навчання дозволяє учням самостійно прийти до висновку, що природу потрібно вивчати і охороняти, а також формувати екологічну культуру у всіх верств населення. За таких умов екологічні маршрути мають поєднувати в собі елементи екологічної освіти, екологічних майстер-класів та практичної природоохоронної діяльності.

Основне призначення маршрутів в освітніх цілях - підвищення екологічної грамотності населення та поширення знань про природу і людину як невід'ємну частину довкілля.

На еколого-освітньому маршруті не менш важливо розвивати в учнів навички розпізнавання та ідентифікації живих істот у природі, виявлення ознак пристосування до умов виживання та ознайомлення з їхніми біологічними ритмами (добовими та сезонними). Він також спрямований на розвиток вміння пояснювати екологічне значення кожного з них та екологічне значення всього комплексу, природного чи антропогенного, а також здійснювати екологічно доцільні дії [38].

Основними функціями еколого-освітнього маршруту є:

- Освіта - формування та розвиток екологічних уявлень, навичок застосування екологічних знань у практичній діяльності та усвідомлення їх значення у подальшому житті;
- Розвиток - формування екологічної свідомості, екологічної культури, екологічної грамотності, екологічного мислення та екологічної компетентності,
- Виховна - залучення учнів до контакту з природою, участі в природоохоронній діяльності, формування потреби в екологічній організації.

Стратегічними завданнями екологічного маршруту є наступні:

- Формування наукового світогляду, екологічної свідомості та культури учнів;
- Розвиток навичок встановлення причинно-наслідкових зв'язків; розвиток екологічного мислення;

- Розробка та проведення екскурсій, дослідницьких та практичних занять на різних ділянках вздовж стежки; розвиток дослідницьких навичок;
- Пропаганда та реалізація природоохоронних заходів; розвиток навичок екологічно безпечної поведінки;
- Виховання дбайливого ставлення до природних об'єктів, навчання основам екологічної етики та розвиток екологічної грамотності.

Для студентів і викладачів організація таких турів у вільний час - дуже ефективний засіб отримання практичних навичок під час відпочинку. Ця форма також сприяє формуванню спільного командного духу, створюючи єдність з природою, долаючи різні труднощі і перешкоди гори спільними зусиллями. Під час екскурсії студенти отримують можливість поглибити свої теоретичні знання і отримати практичний досвід організації та проведення екскурсій по охоронюваних територіях.

Однією з особливостей еколого-освітнього маршруту є вивчення флори і фауни в обраному місці, виявлення біологічних можливостей і різноманітності природи. Важливим моментом є не тільки засвоєння теоретичних знань, а й придбання практичних навичок. Як відомо, туристичний маршрут-це подорож, раніше заплановане туристом або об'єктом туристичної діяльності, яке може охоплювати один або більше туристичних маршрутів і характеризується певною послідовністю пересування туристів з певних географічних точок. Складові туристичного маршруту - це початкова, середня і кінцева точки, дороги і стежки, що з'єднують їх безпосередньо або відгалуженнями. Як правило, список затверджених пунктів маршруту коригується в залежності від виду туризму, його тривалості та класу обслуговування. Схема маршруту базується на транспортній системі та існуючій інфраструктурі. На жаль, при створенні туристичних маршрутів не завжди враховуються такі поняття, як стійкість природно-територіального комплексу та рекреаційні можливості території в природі. Внаслідок аномального навантаження екосистема руйнується, що унеможливує використання її як туристичного напрямку. Важливо популяризувати визначення екотуризму, сільського зеленого

туризму, як особливої форми відповідального відвідування природних територій, захисту навколишнього середовища та підтримки добробуту місцевого населення.

3.3. Еколого-освітні маршрути Українських Карпат

Карпатські гори України визнані найбільш придатним природно-географічним регіоном для розвитку екотуризму. Це зумовлено низкою факторів. Найважливішими з них є сприятливі природні умови, великі лісові масиви та велика кількість чистих річок і джерел. Деякі гірські річки, такі як Прут, Черемош та Дністер, використовуються туристами для рафтингу. Розвитку туризму сприяє досить розвинена туристична інфраструктура та гостинність місцевого населення.

Крім позитивних аспектів Українських Карпат, які сприяють розвитку туризму, існують і негативні аспекти. Тут випадає багато дощів (іноді протягом декількох днів) і відносно низькі температури. Ці фактори обмежують час подорожі та впливають на безпеку туристів.

Найважливішим природним ресурсом для екотуризму в Карпатах є ліс. У передгір'ях найпоширенішими є листяні ліси, в яких переважають дуб, граб і бук.

Найвищі гори Карпат вкриті альпійськими луками, які називаються полонинами. Це пов'язано з тим, що найкрасивіші краєвиди можна побачити лише тоді, коли піднімаєшся на вершину гори. У зарослих полонинах ростуть чорниця, малина, фундук, ожина та шипшина. Існує також велика різноманітність їстівних грибів, включаючи білі гриби, підберезники, підосичники, масляки та опеньки.

Тваринний світ тут дуже добре зберігся. Крім звичайних білок і зайців, тут також водяться благородні олені, дикі кабани, європейські борсуки і лисиці. Рідкісною твариною є бурий ведмідь. Птахів у карпатських лісах також багато. Не випадково в Карпатах розташовано багато заповідників і національних парків. Це робить цей регіон України найбільш підходящим місцем для розвитку екологічного туризму. Щороку Карпати відвідують близько сотні тисяч туристів.

Карпатський регіон має достатню матеріально-технічну базу для прийому та розміщення туристів.

Згідно зі статистичними даними управління туризму та рекреації Закарпатської ОДА, індустрія туризму та відпочинку в області відіграє все більш важливу роль у соціально-економічному розвитку регіону.

Згідно зі статистичними даними управління туризму та рекреації уряду Закарпаття, індустрія туризму та відпочинку в області відіграє все більш важливу роль у соціально-економічному розвитку регіону. Індустрія туризму та відпочинку відіграє все більш важливу роль у соціально-економічному розвитку регіону. В останні роки ця галузь активно розвивається в Закарпатській області. Війна всередині України та анексія Криму призвели до посилення уваги громадян країни до Західної України. Результати моніторингу показують, що кількість туристів, які подорожують до Західної України, зростає порівняно з попередніми роками. Значно зростає кількість відпочиваючих.

Збільшився попит на послуги відпочинку та туризму, а також на готельні та санаторно-курортні послуги. Окрім базових послуг (проживання, харчування, екскурсії), зростає попит на широкий спектр інших послуг. До них належать басейни, спа-салони, масажі, трав'яні ванни, прокат гірськолижного спорядження та спорядження для екстремальних видів спорту. Наприклад, спорядження для екстремальних видів спорту.

За даними ОДА Закарпатської області, в останні роки був розроблений і створений новий конкурентний туристичний проект - тематичні екомаршрути: "Закарпатський туристичний шлях" (більше 380 км. пішохідних стежок), "Закарпатський гастрономічний шлях" (шлях, який знайомить з кулінарними традиціями мешканців Закарпаття), "Закарпатський туристичний винний шлях" (знайомство з традиціями сімейного виноробства та виноградарства Карпат), військовий маршрут "Карпатська Україна" (присвячений 70-річчю Карпатської України), військові туристичні маршрути "Лінія Арпада" та туристичний дорога "Гуцульська стежка" (г. Костлавка - Піп Іван Мармароський).

Зростання основним чином пояснюється розвитком бальнеологічного туризму, використанням доступної цілющої води, гарячих та мінеральних джерел, розвитком

фестивалів їжі та розвитком різноманітних фестивалів, що сприяють унікальній ідентичності, справжності та колориту регіону.

Розвиток Карпатського біосферного заповідника демонструє багатство природних ландшафтів, унікальних екосистем і культурних цінностей, які стали основою для створення різноманітних туристичних маршрутів та інформаційно-освітніх центрів.

На південь від Чорногори простягаються Рахівські гори – частина Мармароського кристалічного масиву. Тут розташована однойменна заповідна зона з домінуючою вершиною гори Піп-Іван Мармароський (1940 м н.р.м.). Місцеві ландшафти формуються на основі кристалічних порід, таких як гнейси, кварцові й слюдяні сланці. Геологічні особливості зумовили неповторний альпійський рельєф, що вирізняється глибокими міжгірними долинами, льодовиковими цирками, скелястими хребтами та піками. Через такі унікальні ландшафти ця місцевість, відома як "Гуцульські Альпи", є єдиною подібною в Українських Карпатах.

Вершини Свидовця, включаючи легендарні Близниці (див. рис. 8), розташовані в межах Свидовецького заповідного масиву. Тут зустрічаються льодовикові форми рельєфу, круті скелі, праліси з різноманітним рослинним і тваринним світом. Завдяки мальовничим ландшафтам і багатству природних ресурсів цей регіон поступається популярністю хіба що Чорногорі. Однією з центральних туристичних точок є Драгобрат – притулок, який надає умови для відпочинку протягом року, від зимового катання на лижах до літніх пішохідних і велопоходів [27].

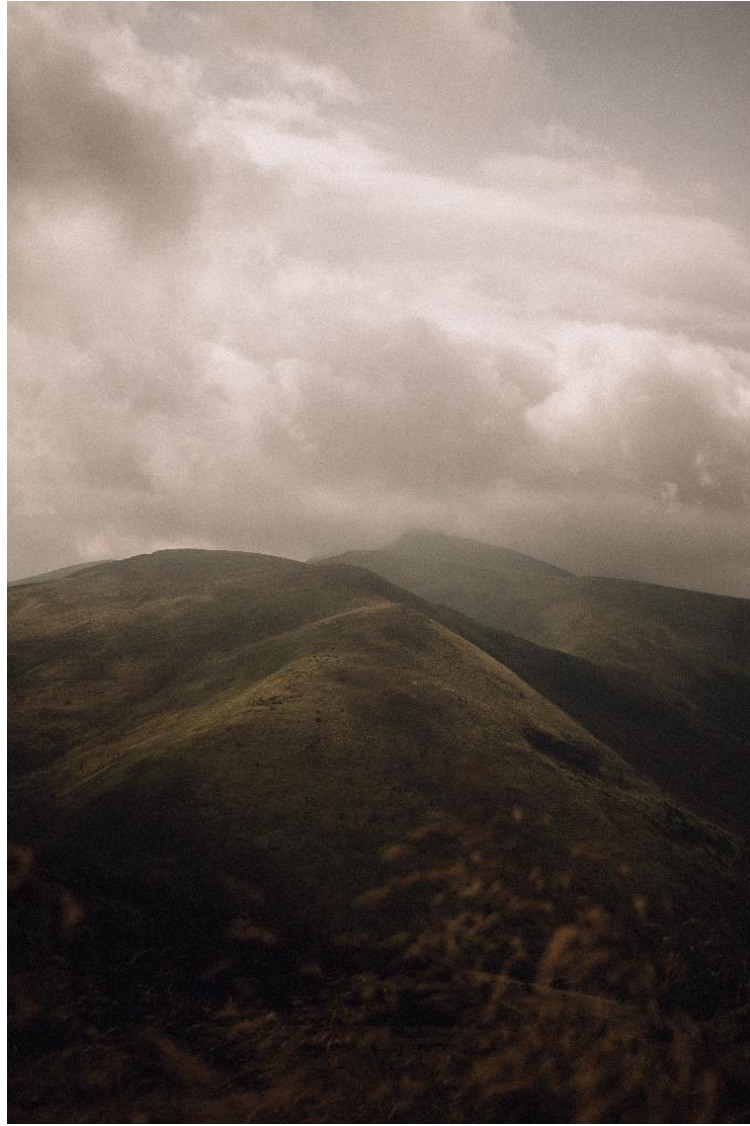

Рис. 8. Авторське фото

Південні відроги Свидовецького хребта охоплюють Кузійсько-Свидовецький заповідний масив. Особливу увагу привертає урочище Кузій, оточене гірськими вершинами Полянський і Кимпа. Вікові праліси, серед яких домінують букові й дубові ліси, поєднуються тут із унікальними скельними утворами юрського періоду. Ці місця також цікаві історичними пам'ятками, такими як мисливський будинок родини Габсбургів.

Серед заповідних територій Карпатського біосферного заповідника виділяється Угольсько-Широколужанський масив, найбільший осередок букових пралісів у Європі. Особливістю масиву є карстові утворення: печери, гроти, шахти, а також відомий природний міст "Карстовий". Найбільша печера – "Дружба", довжиною близько кілометра, є унікальним природним і науковим об'єктом.

На терасі річки Тиси розташована "Долина нарцисів", єдина рівнинна популяція нарциса вузьколистого в Європі. Цей природний об'єкт має як наукове, так і естетичне значення, приваблюючи туристів у період масового цвітіння.

Вулканічні Карпати представлені заказниками "Чорна гора" і "Юлівська гора", де ростуть унікальні для Карпат дубові ліси з теплолюбними видами рослин. Завдяки близькому розташуванню до населених пунктів ці території мають важливе рекреаційне значення.

На території заповідника створено Музей екології гір та історії природокористування в Карпатах. Він знайомить відвідувачів із природними багатствами та культурною спадщиною регіону. Діяльність музею спрямована на збереження традицій горян – гуцулів, бойків і лемків.

Мережа туристичних маршрутів заповідника охоплює найбільш цікаві природні, історичні та культурні об'єкти, що сприяє популяризації екологічного туризму й привертає увагу до унікальності Українських Карпат.

Маршрут - озеро Несамовите та Шпиці від Заросляка

Характеристика

Довжина: 15 км

Час проходження: 7-8 годин

Початок маршруту: Парковка перед навчально-спортивною базою «Заросляк» смт. Ворохта

Кінець маршруту: Парковка перед навчально-спортивною базою «Заросляк» смт. Ворохта

Складність: Середня

Маршрут завантажений через додаток Mapy.Cz:

<https://uk.mapy.cz/turisticka?planovani-trasy&rc=u2s07x6.bNfHr1vYe2U18Ej2eg-wfM1x6.uf&rs=osm&rs=coord&rs=coord&rs=osm&rs=coord&ri=1125696083&ri=&ri=&ri=1105253197&ri=&mrp=%7B%22c%22%3A132%7D&xc=%5B%5D&x=24.5478159&y=48.1414278&z=14>

Етапи

Заросляк – гора Шпиці (1863 м) – озеро Несамовите – Заросляк

Маршрут на озеро Несамовите через г. Шпиці розпочинається за 6 км від контрольно-пропускного пункту (КПП) «Завоєля» Карпатського національного природного парку. Відправною точкою є міст через річку Прут, поруч з яким розташована альтанка та невелика парковка, що часто використовується туристичними автобусами.

Опис маршруту

Початкова частина маршруту на г. Шпиці (1863 м) розташована біля мосту та має марковану і очищену стежку. Перший відрізок шляху проходить через ліс та ділянки з буреломом, а через 2 км виходить на полонину під горою Мала Маришевська (1452 м). На цій ділянці можливе тимчасове зникнення стежки, тому для орієнтації слід спрямовувати рух у напрямку лісу, де маршрут продовжується. Варто бути обережними на полонині, оскільки її поверхня заболочена, що ускладнює пересування.

Після повторного входу в ліс відкривається чітко протоптана стежка. На маршруті розташовано кілька джерел з питною водою, що є важливим ресурсом для туристів. Орієнтовно через 20 хвилин ходу лісом відкривається чергова полонина, де встановлений хрест на честь полеглих воїнів УПА. Від цієї точки потрібно продовжити рух праворуч уздовж маркованої стежки, позначеної зеленим маркером. Незабаром ліс поступово переходить у зарості жерепу (гірської сосни). Підйом на г. Шпиці можна здійснити як через вершину, так і обійти її траверсом, який прямує до скель, що є однією з візитівок цього масиву. Назва “Шпиці” добре описує настрій цієї гори. Природні кам’яні насипи подібні до велетенських веж. Розташовані на висоті більше 1800 метрів, вони вражають глядача масштабом, утворюючи цілі кам’яні коридори. Кожна брила — до 40 метрів заввишки. Вершина Шпиць входить до масиву Чорногора і розташована на північний схід від головного хребта. Скелі утворилися після давнього зледеніння. З вершини відкривається чудовий краєвид на Чорногірський хребет, ліворуч видно Бребенескул, Дземброню, Вухатий Камінь,

праворуч — Туркул, Говерлу, Петрос. А ще — струмки, що стікають із високих гір донизу, так звані Гаджинські водоспади.

За легендами, тут похований Олекса Довбуш — місцевий герой та ватажок руху опришків. Зізнатись, гуцули завжди «ховають» Довбуша біля великих каменів (справжнього ж місця не знає ніхто). Здогадок про те, де знайшов спокій карпатський Робін Гуд — багато, але версія про Чорногору — найімовірніша, бо саме на Чорній горі Довбуш заповідав його поховати.

Після огляду гірських пейзажів слід продовжити рух у напрямку Чорногірського хребта. Перед виходом на сам хребет варто обрати стежку, що прямує праворуч. Хоча рух хребтом не є складним, гарні погодні умови та панорамні краєвиди можуть спонукати до затримок для споглядання. Через 2 км туристи досягають озера Несамовите, яке є важливим природним об'єктом цього маршруту.

Спуск і завершення маршруту

Повернення з озера здійснюється жовтим маршрутом протяжністю 3 км до першої поляни. На галявині основний маршрут пролягає прямо, проте для спуску необхідно обрати менш протоптану стежку праворуч. Хоча ця частина маршруту не має маркування, вона добре проглядається. Далі шлях проходить через ліс, і приблизно через 2,5 км туристи виходять на дорогу між Заросляком і Завоєлею. Від цього місця необхідно повернути праворуч і пройти ще 250 метрів до початкової точки маршруту.

Табл. 5. SWOT-аналіз екологічного маршруту «Шпиці – Несамовите»

	Корисно	Шкодить
Внутрішні	<p>S (Strengths) – Сильні сторони</p> <p>Унікальна природа Карпат: маршрут охоплює різноманітні ландшафти, такі як полонини, гірські вершини, озеро Несамовите.</p> <p>Пізнавальна цінність: можливість спостерігати за рідкісними видами рослин та тварин.</p> <p>Інтеграція екологічного та культурно-історичного компонентів: хрест УПА додає культурний контекст.</p> <p>Доступність для туристів: маршрут добре маркований та має кілька джерел питної води.</p> <p>Розвиток відповідального туризму: обмеження на поведінку (не смітити, не купатися в озері) сприяють формуванню екологічної свідомості.</p> <p>Сприятливий для екологічної освіти: можливість використовувати маршрут як польову базу для освітніх проєктів, інтеграції STEM-елементів та еко-квестів.</p>	<p>W (Weaknesses) – Слабкі сторони</p> <p>Болота та складні ділянки: полонини можуть бути важкопрохідними через вологу, що ускладнює пересування.</p> <p>Обмежена інфраструктура: недостатньо інформаційних стендів та місць для відпочинку на маршруті.</p> <p>Погодні ризики: підйом на гори вимагає гарної погоди, інакше умови можуть бути небезпечними.</p> <p>Відсутність маркування на деяких відрізках спуску: може викликати труднощі у менш досвідчених туристів.</p> <p>Проблеми з великим напливом туристів: популярність маршруту іноді призводить до перевантаження та забруднення.</p>
Зовнішні	<p>O (Opportunities) – Можливості</p> <p>Розширення освітніх програм: створення екологічних турів для школярів та студентів із використанням інтерактивних методик.</p> <p>Покращення інфраструктури: встановлення інформаційних стендів про флору, фауну та історію регіону.</p> <p>Залучення волонтерських проєктів для підтримки екологічної чистоти та маркування маршруту.</p> <p>Розвиток цифрових технологій: інтеграція мобільних додатків з картами, QR-кодами, які надають екологічну інформацію.</p> <p>Популяризація сталого туризму: організація тренінгів для гідів щодо екологічно відповідальної поведінки.</p>	<p>T (Threats) – Загрози</p> <p>Антропогенний тиск: велика кількість туристів може призвести до деградації природного середовища.</p> <p>Зміни клімату: негативний вплив на природні об'єкти маршруту, зокрема озеро Несамовите.</p> <p>Відсутність контролю за поведінкою туристів: забруднення території та порушення екологічних правил.</p> <p>Сезонність: підвищена небезпека проходження маршруту в негоду або взимку.</p> <p>Недостатня обізнаність туристів: брак екологічної освіти може зменшувати ефективність виховної роботи.</p>

Висновок

Маршрут через Шпиці до озера Несамовите є важливою складовою екологічного туризму Карпатського регіону, поєднуючи рекреаційну діяльність із ознайомленням з природними об'єктами та ландшафтами, також має значний виховний потенціал, сприяючи не лише фізичному та емоційному оздоровленню, а й формуванню екологічної свідомості. Даний маршрут дозволяє туристам ознайомитися з унікальною природою Карпат, її біорізноманіттям, культурними пам'ятками та екологічними проблемами.

Маршрут – Заросляк – Говерла

Характеристика

Довжина: 8 км

Час проходження: 6-7 годин

Початок маршруту: навчально-спортивна база «Заросляк» смт. Ворохта

Кінець маршруту: навчально-спортивна база «Заросляк» смт. Ворохта

Складність: Середня

Маршрут завантажений через додаток Mapy.Cz:

<https://uk.mapy.cz/zakladni?planovani-trasy&rc=u2ot9xO0H4bP.hTNeuH32qlo9hbx&rs=osm&rs=osm&rs=osm&rs=osm&ri=149219949&ri=1048133908&ri=6341293&ri=149219949&mrp=%7B%22c%22%3A132%7D&xc=%5B%5D&x=24.5185272&y=48.1655116&z=14>

Етапи

Заросляк – гора Мала Говерла (1762 м.) – гора Говерла (2061 м.) – Заросляк

Опис маршруту

Маршрут починається від контрольно-пропускного пункту Говерлянського заповідного лісництва в Завоєлі і проходить по широкій лісовій дорозі вздовж долини р. Прут. Річище крутими схилами підходить до дороги. Майже всі ліси вздовж маршруту - смерекові, рідше з ялиці. Поодинокі зустрічаються бук, явір. На заплаві Прута поширені сіривільшанники. Мішані ліси супроводжують туристів до

висоти 1100 м н.р.м. В урочищі Форещанка долина Пруту розширюється. З правого боку знаходиться форельне господарство Ворохтянського держлісгоспу. Далі по долині, зліва від дороги, крізь стіну лісу проглядаються будиночки та пости спостережень ландшафтного стаціонару географічного факультету Львівського університету. Дорога все крутіше піднімається догори й виходить до навчально-спортивної бази "Заросляк"(1300 м н.р.м.), від якої прямує через типовий смерековий праліс. Вік окремих дерев тут - 200-300 років, а їх висота сягає 30 метрів.

Рис. 9. Схема маркованих маршрутів [40]

Перший етап:

Перші кілька сотень метрів пролягають через густий ялиновий ліс, де стежка добре маркована і очищена, що полегшує орієнтацію навіть для новачків. Шлях поступово піднімається лісом, проходячи через невеликі ділянки з корінням дерев і поваленими стовбурами. Це місце може бути вологим після дощу, тому потрібно обережно ступати. Лісова частина триває близько 1,5 км і поступово ліс рідшає

(1400-1450 м н.р.м.) та відкриває вид на більш високі ділянки маршруту.

Другий етап:

Після виходу на межу лісу відкривається зона субальпійських луків. Стежка проходить через полонини, звідки відкриваються вражаючі панорами на навколишні вершини. Ландшафт стає відкритішим, а стежка піднімається крутіше. Полонини, які оточують стежку, у весняно-літній період вкриті різнотрав'ям, серед якого трапляються рідкісні види рослин.

Третій етап:

На останніх кілометрах підйому стежка проходить через кам'яністі схили. Підйом стає крутішим, але він добре помітний і часто використовується, тому каміння щільно утрамбоване. Останні кілька десятків метрів потребують більшої фізичної напруги, проте відкриті пейзажі Чорногірського хребта компенсують зусилля.

Вершина Говерли зустрічає туристів панорамним оглядом навколишніх гір: на північ і північний захід видно хребти Горган з їх вершинами: Сивуля, Довбушанка, Хом'як, Синяк. На південний схід від Говерли протягнувся хребет Черногора, з півдня - пролягла долина Білої Тиси, а з заходу видніється купол Петроса (2020 м н.р.м.). На самій вершині встановлені прапор України та пам'ятний хрест (зроблений в Чернівцях).

Спуск із Говерли здійснюється іншим шляхом – синім маршрутом, який є пологішим і мальовничішим. Він проходить через інший схил гори, що дозволяє побачити нові пейзажі та уникнути одноманітності.

Перший етап:

Початок спуску проходить через кам'яністі ділянки, що змінюються полонинами із трав'янистою рослинністю. Цей етап не такий крутий, як підйом, але потребує обережності через наявність дрібного каміння, яке може ковзати під ногами.

Другий етап:

Поступово стежка переходить у зону субальпійських лук. Дорогою трапляються джерела з чистою гірською водою, де можна зробити короткі зупинки.

У цій частині маршруту відкриваються краєвиди на лісові масиви, а також на хребет, яким проходив підйом. Стежка добре протоптана й проглядається навіть у тумані.

Третій етап:

На останньому етапі стежка входить у лісову зону, яка є менш густою, ніж при підйомі, але також мальовничою. Стежка тут трохи звужується і проходить через затінені місця. Після кількох поворотів вона виводить туристів назад на шлях, який веде до бази «Заросляк».

Завершення маршруту

Останні кілька сотень метрів стежки проходять вздовж лісової дороги, яка повертає до вихідної точки маршруту на базі «Заросляк». Завдяки кільцевому маршруту туристи отримують можливість побачити різні ландшафтні зони Говерли та Карпат у цілому, що робить цей похід не лише спортивним викликом, а й можливістю глибше познайомитися з природою регіону.

Табл. 6. SWOT-аналіз екологічного маршруту «Говерла»

	Корисно	Шкодить
Внутрішні	<p>S (Strengths) – Сильні сторони</p> <p>Популярність і доступність – один із найвідоміших маршрутів України, добре відомий серед туристів.</p> <p>Маркування – зелений та синій маршрути чітко марковані, що зменшує ризик загубитися.</p> <p>Природна краса – мальовничі краєвиди, зокрема Чорногірський хребет, субальпійські луки та види на інші вершини.</p> <p>Різноманітність ландшафтів – маршрут проходить через лісові масиви, альпійські луки та скелясті схили, що сприяє всебічному ознайомленню з природою Карпат.</p> <p>Формування екологічної свідомості – можливість ознайомлення з унікальною флорою та фауною Карпат і наголос на важливості збереження природних екосистем.</p>	<p>W (Weaknesses) – Слабкі сторони</p> <p>Висока інтенсивність відвідувань – популярність маршруту призводить до великої кількості туристів, що може спричиняти деградацію екосистем.</p> <p>Складні погодні умови – швидка зміна погоди в горах створює ризики для безпеки туристів.</p> <p>Фізична складність – потребує хорошої фізичної підготовки, що обмежує доступ для людей з низьким рівнем фізичної витривалості.</p> <p>Проблеми з інфраструктурою – недостатня кількість укриттів чи місць для відпочинку на маршруті, особливо під час негоди.</p>

Зовнішні	O (Opportunities) – Можливості	T (Threats) – Загрози
	<p>Екологічна освіта – використання маршруту для екскурсій та навчальних програм з акцентом на екологію та сталий туризм.</p> <p>Промоція сталого туризму – можливість залучити туристів до еко-ініціатив, як-от прибирання маршруту чи висадка рослин.</p> <p>Розвиток інфраструктури – створення додаткових інформаційних точок, екологічних станцій та місць для відпочинку.</p> <p>Залучення міжнародного туризму – промоція маршруту серед іноземних туристів, що може сприяти економічному розвитку регіону.</p>	<p>Ерозія ґрунтів – велика кількість туристів може спричинити руйнування ландшафтів та ерозію стежок.</p> <p>Негативний вплив на екосистеми – порушення дикої природи через шум та залишки сміття.</p> <p>Зміна клімату – глобальні кліматичні зміни можуть вплинути на екосистему Карпат і складність сходжень.</p> <p>Непідготовлені туристи – недосвідчені учасники походу можуть наражати на небезпеку як себе, так і інших учасників.</p>

Висновок

Маршрут Заросляк – Говерла через зелений і синій маршрути є популярним і цінним з екологічної та освітньої точки зору. Він сприяє формуванню екологічної свідомості завдяки контакту з природою та залученню туристів до вивчення довкілля. Водночас важливо розвивати інфраструктуру та дотримуватися принципів сталого туризму для мінімізації негативного впливу на екосистеми.

Маршрут – с. Розтоки – Смугарські водоспади – скеля Протяте Каміння – скеля Соколине око – с. Виженка

Характеристика

Довжина: 15 км

Час проходження: 6-7 годин

Початок маршруту: с. Розтоки

Кінець маршруту: с. Виженка

Складність: Легка

Опис маршруту

Початок маршруту: с. Розтоки, Чернівецька область

Село Розтоки, розташоване між м. Вижниця та смт. Путила на берегах швидкоплинної річки Черемош, є типовим гуцульським поселенням, яке зберегло багаті культурні традиції. На схід від села, у Черемош впадає річка Смугар, права

притока, на якій розташована група водоспадів. Сюди легко дістатися з автошляху Чернівці-Сторожинець-Вижниця-Криворівня (Р-62), який проходить неподалік гирла річки.

Смугарські водоспади, або Буковинські водоспади, розташовані вздовж річки Смугар на відстані близько 3 км та з пологим підйомом до 240 м висоти. На маршруті можна побачити такі водоспади:

1. Водоспад Ковбер — висота 3,5 м. Названий на честь місцевого жителя, який під час румунської окупації збудував тут бетонну стіну, щоб підвести воду до млина.
2. Водоспад Сич — висота 10,8 м, розташований на лівій притоці річки Смугар за 200 м від її устя. Назва пов'язана зі звуком, який видає вода, або через присутність сичів — місцевих птахів роду сов.
3. Водоспад Нижній Гук — двокаскадний водоспад, де верхній каскад має висоту 2 м, а нижній — 5 м. Назва походить від гуку, або шуму, що створює вода.
4. Водоспад Ворота — висота 3,5 м. Цей водоспад має форму природної арки, яка ніби відкриває шлях до верхніх водоспадів.
5. Водоспад Середній Гук — трикаскадний водоспад висотою 11 м, розташований на лівій притоці Смугару. Через свою розширену форму нагадує силует нареченої у весільному вбранні.
6. Водоспад Великий Гук — найвищий водоспад групи, висотою близько 19 м. Розташований на лівій притоці за 3 км від автошляху, з підйомом близько 130 м. (див. рис. 10)
7. Водоспад Підверхній Гук — висота близько 6 м.
8. Водоспад Верхній Гук — останній водоспад групи, висотою близько 7 м, розташований на висоті 590 м над рівнем моря.

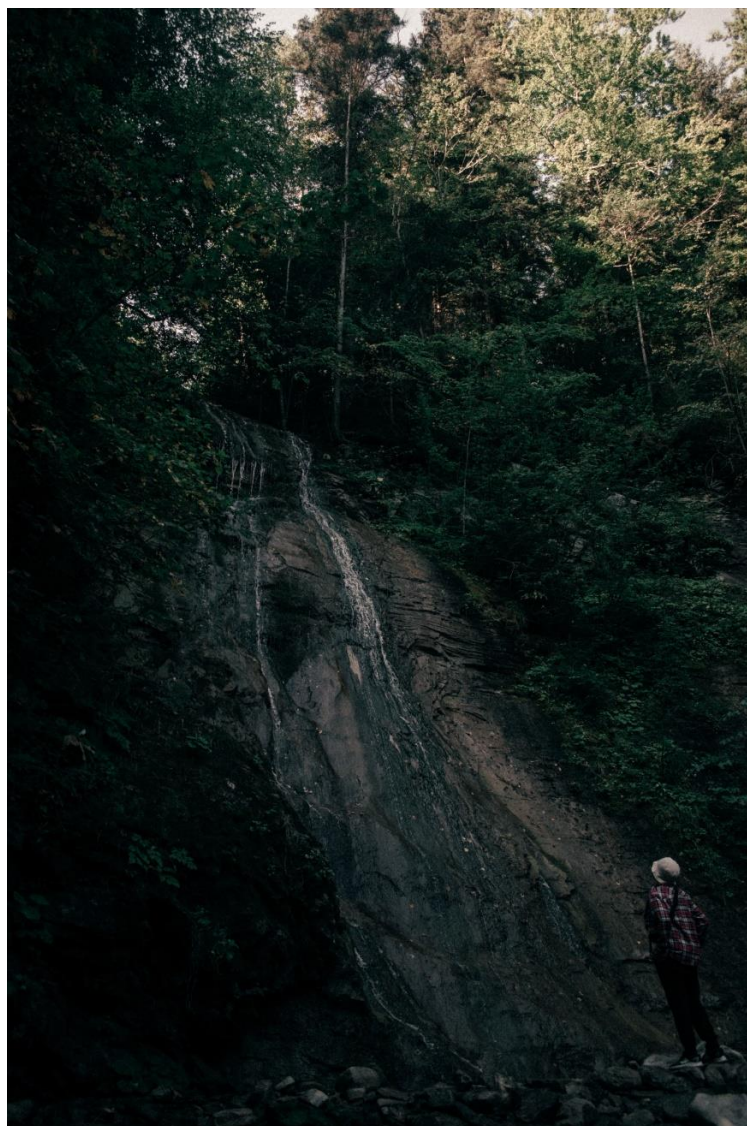

Рис. 10. Авторське фото

Далі маршрут веде до геологічної пам'ятки Протяте Каміння, що розташована в Покутсько-Буковинських Карпатах. Ця ділянка має площу 2 га та входить до Розтоківського лісництва. Скелі Протятого Каміння утворені потужними пластами пісковика, що зазнали ерозії і утворили численні отвори та проходи. (див. рис. 11)

Найвища точка скель Протятого Каміння — скеля Соколине Око, висота якої досягає близько 40 м. Скеля відома своїм унікальним природним отвором у формі ока. На вершині скелі можна знайти ритуальні чаші, які, ймовірно, слугували для язичницьких обрядів. (див. рис. 12)

Навколо розташовані також інші печери, зокрема, «Наскрізна», «Бермудський Трикутник» і «Скелелазка».

Завершення маршруту: перевал Німчич – с. Виженка

Після відвідування скель Протятого Каміння та Соколиного Ока маршрут прямує через мальовничий перевал Німчич, який розташований на висоті 586 м над рівнем моря. Перевал відкриває захоплюючі панорами Буковинських Карпат та гірських хребтів, вкритих густими лісами. Звідси добре видно покриті ялинами схили, кам'яністі виступи та долини, які тягнуться вниз до річки Виженка.

Перевал Німчич історично слугував важливим транспортним шляхом між Буковиною та Гуцульщиною. Уздовж нього також можна знайти залишки військових укріплень та сторожових пунктів. Це місце часто приваблює художників та фотографів, адже види з Німчича особливо мальовничі за різної пори року.

З перевалу дорога спускається до села Виженка — невеликого села, розташованого вздовж однойменної річки. Виженка відома своїми автентичними гуцульськими традиціями, збереженою архітектурою та привітними місцевими мешканцями. В селі можна побачити дерев'яні церкви, гуцульські хати та ознайомитися з культурою краю.

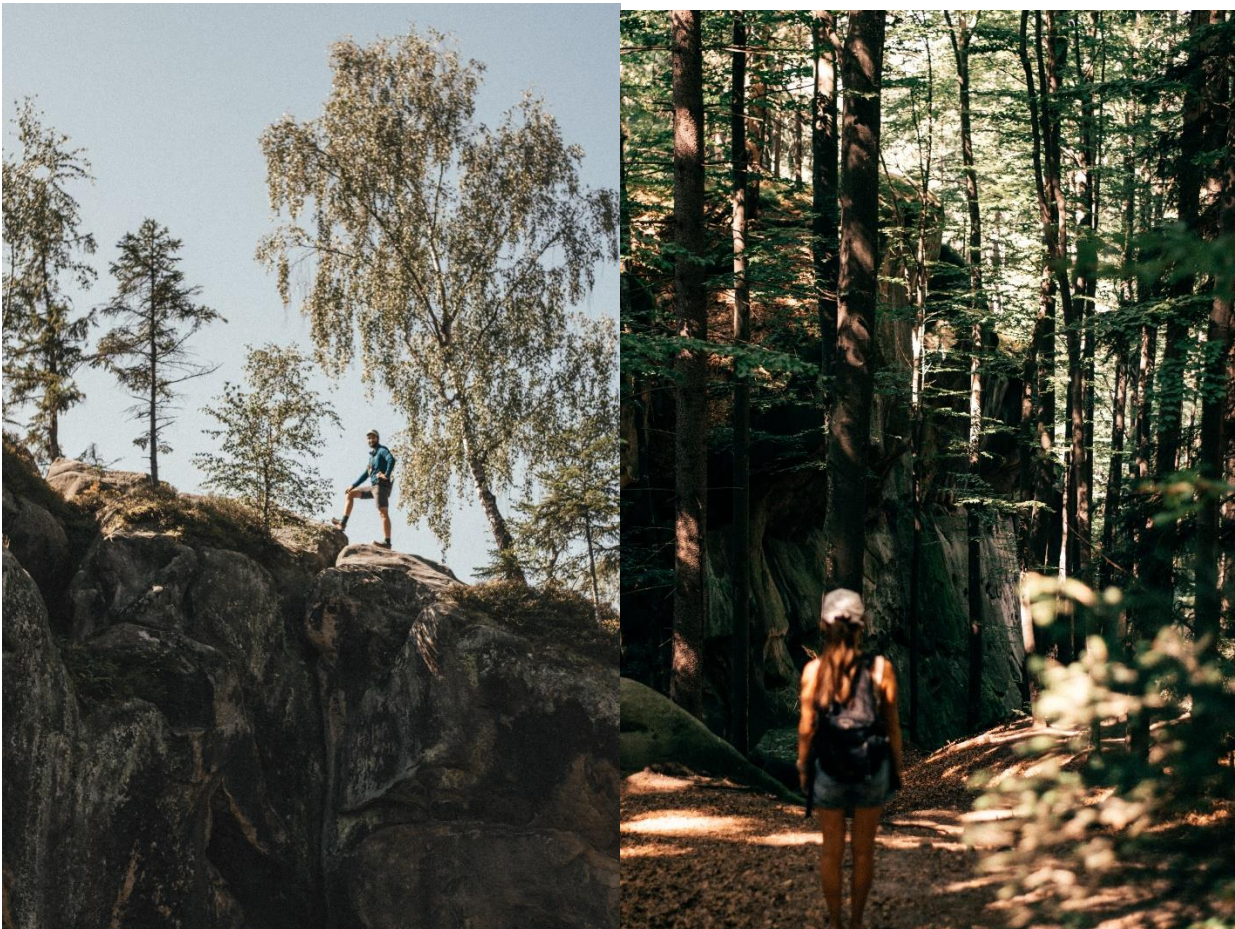

Рис. 11-12. Авторські фото

3.4. Вплив еколого-освітніх маршрутів на формування свідомості

Екотуризм має видатний освітній потенціал, і його реалізація дозволяє йому мати значний вплив на екологічний світогляд людини. Тому що, як Ви знаєте, коли весь світ розглядається через людські потреби, найбільш характерною рисою антропоцентричного бачення світу є громадяни. Таким чином, можливість безпосереднього спілкування з природою і практично незмінною антропогенної діяльності дає можливість не тільки розширити свій екологічний кругозір новими знаннями і уявленнями про життя в природі, а й поповнити емоційну та емоційну сферу світогляду новими яскравими відчуттями про конкретні об'єкти і явища навколишнього середовища. Така інформація, що сприймається чуттєво і емоційно, цінна для нього, вона оновлює його систему цінностей і служить основою для визначення мотивації всієї практичної діяльності людини, пов'язаної з природою. І саме ідеологічний зсув є запорукою докорінної зміни мотивів практичної діяльності людини, її ставлення до природи, заснованого на сприйнятті людиною власної цінності.

Екологічний елемент екотуризму дозволяє туристам безпосередньо брати участь у певних екологічних заходах, надаючи туристам можливість набути певних практичних навичок раціональної взаємодії з природою та вивчити основні правила поведінки в природному середовищі. Особиста участь у певних екологічних акціях сформує в майбутньому більш шанобливе ставлення до природи.

Культурна складова екотуризму також дуже важлива. Сьогодні жителі великих міст часто відчужені не тільки від природи, але і від традиційної культури корінних народів. Таким чином, знайомство зі звичаями і традиціями культури країни, в тому числі з її екологічними аспектами, сприяє збагаченню духовної сутності особистості, підвищенню рівня культури в цілому і розвитку почуття власної гідності в країні. Безпосереднє спілкування людини з природою дозволяє нам надавати позитивний вплив не тільки на "природні" проблеми, але, безумовно, і на психофізіологічне і психічне здоров'я людини. Як уже зазначалося, сучасне місто-це середовище, до якого людина як вид не адаптується, оскільки єдиним звичним еволюційним середовищем існування людини, що забезпечує її

оптимальний психофізіологічний стан, є природне. Отож.."Природа-це середовище, яке компенсує психофізичні та соціальні недоліки міського способу життя. Це в першу чергу його відновлювальна роль, пов'язана з фізичним і емоційним здоров'ям, знаннями про стреси, накопичених на роботі і в повсякденному житті, і загальним тиском ритмів міського життя."

Таким чином, реалізація освітнього потенціалу екотуризму може суттєво вплинути на екологічний світогляд сучасної людини, значно підвищити рівень екологічної культури, розвинути людину фізично та розумово.

Екологічна освіта і виховання є дуже важливими елементами збереження природи, вони покликані сформувані позитивну екологічну позицію людини і закласти основу для процесу придбання екологічних знань, навичок і здібностей.

Найкращою школою екологічної освіти та виховання є спілкування з природою, вивчення та пізнання її закономірностей, явищ. Книга природи невичерпне джерело пізнання і духовного збагачення. Видатний педагог В. Сухомлинський писав: "...пізнання природи, оволодіння знаннями про неї, приховує в собі ще не використані досі можливості для того, щоб знання формували позиції людини. Природа - не тільки середовище навколо нас, а й всенародне добро і багатство, за яке кожен громадянин нашого суспільства несе відповідальність".

У контексті залучення молоді до туристично-краєзнавчої роботи, зокрема складання туристичних етнографічних маршрутів, надзвичайно корисним є досвід видатного педагога про спілкування в природі, важливість її пізнання, шанобливого ставлення: «Ведіть дітей у ліс, до річки, на луг, – навчав В. Сухомлинський, – відкрийте перед ними джерело, без якого неможливе повноцінне духовне життя, і ви побачите, як діти стануть розумними, спостережливими, кмітливими» [33].

Дійсно, часті екскурсії на природу, особливо в Карпати, позитивно впливають на розвиток екологічного світогляду молоді, формують її світогляд та допомагають набути знань, умінь і навичок для практичного вирішення екологічних проблем. Як зазначає Г.Пустовіт, «природоохоронна діяльність дітей та молоді є частиною навчально-виховного процесу і складається з двох важливих елементів: засвоєння наукових знань про охорону довкілля та організація відповідної трудової

діяльності». Перший - це набуття наукових знань про охорону довкілля та організацію пов'язаної з цим трудової діяльності. Водночас вони набувають конкретних трудових навичок, вчать раціональному природокористуванню та опановують основи роботи в команді, дисципліни та взаєморозуміння. Окрім спостереження та милування красою природи, важливо також заохочувати молодь досліджувати та пізнавати її унікальність.

Під час туристичних походів слід організовувати короткострокові та довгострокові фенологічні спостереження. Важливо, щоб у фокусі спостережень була не лише динаміка розвитку рослин і тварин у певний рік чи сезон, але й річні та сезонні метеорологічні та гідрологічні явища, а також туристичні та рекреаційні ресурси в природному середовищі існування. Накопичення конкретних результатів допоможе молоді зрозуміти зв'язки і залежності в природі та розвинути екологічне мислення.

Особистий досвід гіда в походах Карпатами

Протягом року мав можливість працювати гідом у походах Українськими Карпатами. Цей досвід не лише відкрив переді мною нові горизонти взаємодії з природою, але й дозволив краще зрозуміти, як активний туризм може впливати на екологічну свідомість людей. Карпати — це унікальний регіон, де поєднуються незаймана природа, багата фауна й флора, а також глибокі культурні традиції. Проведення походів у таких умовах вимагало від мене не лише професійної підготовки, а й уміння донести туристам важливість дбайливого ставлення до довкілля.

Історії походів

Під час походів мав справу з дуже різними групами: від новачків, які вперше йшли у похід, до досвідчених мандрівників, які пройшли вже не одну вершину. Кожен похід ставав своєрідною історією — зі своїми викликами, пригодами та відкриттями. Ми разом долали хребти Боржави та Свидовця (озера Ворожеска та Герешаска), популярні Шпиці та озеро Несамовите, сходили на Петрос і Говерлу, зустрічали захід сонця на Гутин-Томнатик та ночували в наметах під зоряним небом біля озера Бребенескул та ловили світанки на цій же вершині. Проходили в

трьохденному поході Горгани, незважаючи на дощ та несприятливі умови, група зберігала оптимізм, а в кінці подорожі це випробування лише зблизило всіх учасників. Найважчим виявився маршрут Піп Іван Чорногірський через Вухатий камінь і спуск на Смотрич до Дземброні – найвисокогірнішого селища України за один день, який був моїм останнім двохтисячником на який я піднявся. Також проходили легкі маршрути як: Кукул, Кострича, Явірник, екскурсійні тури: Синевир та Центр реабілітації бурого ведмеда, Скелі Довбуша та Тустань, Бакота.

У процесі походів важливим елементом були навчальні моменти: ми обговорювали природоохоронні принципи, важливість зменшення сліду людини в дикій природі та прості правила виживання в горах. Одного разу, під час збирання сміття на туристичній стоянці, я спостеріг, як невелика ініціатива може стати прикладом для інших. Туристи, які спочатку були байдужі до ідеї прибирання, в кінці дня активно долучалися й навіть пропонували організувати такі акції.

Відгуки туристів: емоції та зміни після подорожей Карпатами.

Багато туристів, які подорожували разом зі мною, ділилися теплими враженнями та вдячністю. Часто вони приїжджали в Карпати з наміром просто відпочити, але поверталися з новими емоціями та переосмисленими поглядами на природу. Ці походи ставали не просто пригодами, а можливістю внутрішньої трансформації, допомагаючи туристам відчувати себе частиною екосистеми, а не її споживачами.

Однією з найпоширеніших думок було усвідомлення важливості дбайливого ставлення до довкілля. Під час маршрутів ми обговорювали принципи «Leave No Trace» — залишати після себе лише сліди ніг, а не сміття. На одній з таких зупинок, коли група збирала сміття на місцях попередніх стоянок, один із туристів зізнався: «Раніше я ніколи не замислювався, що навіть дрібниця, залишена в лісі, може нашкодити. Тепер це стало для мене особистим правилом».

Під час походів туристи часто ділилися, що відчули новий рівень єдності з природою. «Здається, що вперше я не просто спостерігав за природою, а був її частиною», — сказав один із учасників після тривалого переходу через лісову зону, де ми зустріли рідкісні рослини та диких тварин. Такі моменти викликали

захоплення та допомагали зрозуміти, як важливо не лише милуватися природою, а й захищати її.

Для більшості учасників походів справжнім відкриттям ставала можливість відчувати життя без телефонів, інтернету та міського шуму. Вони зізнавалися, що на початку переживали через відсутність звичного зв'язку, але в кінці походу це ставало одним із найкращих аспектів подорожі. «Ми так звикли жити в ритмі міста, що забули, як це — просто дивитися на цю красу та слухати звуки лісу», — ділився один турист.

Походи допомагали туристам переосмислити свої звички. «Після подорожі я зрозуміла, як багато непотрібних речей купую щодня. Тепер стараюся мислити раціонально й відповідальніше ставитися до ресурсів», — поділилася одна з учасниць. Багато хто починав більше цінувати прості речі та дбайливі стосунки з довкіллям.

Для багатьох мандрівників ці подорожі ставали не просто відпочинком, а початком нових звичок і способу мислення. «Після цього походу я зрозумів, що хочу не лише подорожувати більше, а й робити щось для збереження природи», — писав один турист у відгуку. Інші ж казали, що поїздка до Карпат була для них не останньою — вони прагнули повернутися, щоб ще більше зануритися в природу та відчувати себе її частиною.

Ці відгуки стали найкращим підтвердженням того, що подорожі можуть змінювати не лише настрій, а й світогляд, формуючи в людей відповідальніше ставлення до природи й мотивацію діяти на її благо.

Висновок до розділу III «Еколого-освітні маршрути Українських Карпат»

У розділі «Еколого-освітні маршрути Українських Карпат» було детально розглянуто концепцію екологічного туризму та його особливості як інструменту формування екологічної свідомості. Проведений аналіз виявив, що екотуризм відіграє важливу роль у збереженні біорізноманіття, природних ландшафтів і культурної спадщини Карпатського регіону, а також у розвитку локальних громад. Окрему увагу приділено методологічним засадам формування екологічної

свідомості через маршрути, що забезпечують туристам доступ до інтерактивного навчання та підвищують обізнаність про природні ресурси регіону.

Таким чином, результати розділу показують, що правильно організовані екологічні маршрути сприяють глибокому розумінню важливості охорони природи, сприяють сталому розвитку туризму та посиленню екологічної відповідальності як серед місцевого населення, так і серед туристів.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз дозволив зробити такі висновки відповідно до поставлених завдань:

Природно-заповідний фонд Українських Карпат відіграє ключову роль у збереженні біологічного та ландшафтного різноманіття. Найбільші заповідні території, зокрема Карпатський біосферний заповідник, природний заповідник «Горгани» та 12 національних природних парків характеризуються унікальними природними комплексами, які є осередками рідкісних екосистем, забезпечуючи стабільність природного середовища регіону та його екологічну рівновагу.

Карпатська конвенція сприяє міжнародній співпраці у збереженні природи Карпат. Вона впроваджує комплексний підхід до захисту природних ресурсів, регулювання землекористування, екологічного туризму та підтримки традиційного природокористування, що дозволяє інтегрувати охорону природи з розвитком регіону.

Сучасні підходи до формування екологічної свідомості базуються на освітніх, інформаційних та просвітницьких методах, спрямованих на підвищення екологічної культури населення. Вони включають інтерактивні програми, участь у природоохоронних заходах, залучення до екотуризму та практичних екологічних проєктів, що формує у людей відповідальне ставлення до довкілля.

Проведене дослідження показало, що еколого-освітні маршрути сприяють усвідомленню цінності природного середовища, дозволяючи безпосередньо ознайомитися з унікальними природними та культурними об'єктами регіону. Результати дослідження підтверджують, що застосування екологічних маршрутів підвищує рівень розуміння необхідності сталого природокористування, стимулює до екологічно відповідальної поведінки та сприяє популяризації природоохоронних ідей. Таким чином, екотуризм виконує важливу роль у сталому розвитку регіону, поєднуючи освітню, рекреаційну та природоохоронну складові.

У підсумку, результати роботи підтверджують важливість збереження природних цінностей Українських Карпат та значення сучасних еколого-освітніх ініціатив для формування екологічної свідомості й сталого розвитку регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базові принципи екотуризму https://tourlib.net/books_ukr/images/shkola38.jpg
2. Барановський В. А. Екологічний атлас України. - К.: Гео-графіка, 2000. - 40 с
3. Барвінок Н.В. Проблеми та перспективи розвитку екологічного туризму в Україні. Матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф. «Сучасні проблеми і перспективи економічної динаміки» (м. Умань, 18 листопада 2021р.) С.576-580. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/barvinok.htm.
4. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. - К.: Київ, ун-т, 2001. - 395 с.
5. Биковська О. В. Теорія компетентнісного підходу у позашкільній освіті / Формування базових компетентностей у вихованців позашкільних навчальних закладів: зб. матеріалів 43 43 Міжнар. наук.-практ. конф. (25–27 лютого 2013 р., м. Київ) / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України [та ін.] К., 2013. 256 с.)
6. Божук Т. І. Рекреаційно-туристичні дестинації: теорія, методологія, практика / Т. І. Божук // Львів: Український бестселер, 2014. – 468 с.
7. Бондар О. І., Барановська В. Є., Єресько О. В. Екологічна освіта для сталого розвитку у запитаннях та відповідях: науково- методичний посібник для вчителів / за ред. О. І. Бондаря. Херсон: Грінь Д.С., 2015. С.120
8. Бутиліна О. В. Навчальна практика як чинник професіоналізації студентів / О. В. Бутиліна, А. І. Кудринська // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2015. – № 1 (68). – С. 182-190.
9. Ворона Л. І. Розвиток позашкільної освіти в Україні. Огляд наукових джерел Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2020. № 73. С. 23–27.
10. Воронюк М.О. Екологічне виховання учнів засобами «глибинної екології». Біологія і хімія в школі. 1999. № 6. С.15–17.
11. Гетьман В. І. Основні завдання і проблеми розвитку еко-туризму в національних природних парках і біосферних заповідниках України / Гори і люди (у

- контексті сталого розвитку): Матеріали міжнар. конф. 14-18 жовтня. - Рахів, 2002. - С. 304-313.
12. Гетьман В. І. Туризм і збереження довкілля Українських Карпат // Географія та основи економіки в школі. - 2000. - №3. - С 48-52.
 13. Дівончук О. П. Екологічна стежина як засіб формування екологічної грамотності вихованців гуртків еколого-натуралістичного напрямку. Студентський вимір проблем природничо-математичної освіти в контексті інтеграції України до єдиного європейського і світового освітнього простору: збірник наукових праць V Всеукраїнської студентської інтернетконференції. Випуск 13. Глухів, 18–19 травня 2023 с. 99–102.
 14. Долишний М. І., Нудельман М. С., Ткаченко К. К. та ін. Карпатський рекреаційний комплекс. - К.: Наукова думка, 1984. - 184 с.
 15. Дубасенюк О. А. Інноваційні освітні технології та методики в системі професійно-педагогічної підготовки. Професійна педагогічна освіта: інноваційні технології та методики: Монографія. За ред. О. А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. С. 14–47.
 16. Екотуризм у світі. [URL:https://we.org.ua/rizne/ekoturyzm-u-sviti/](https://we.org.ua/rizne/ekoturyzm-u-sviti/)
 17. Заповідники і національні природні парки України. - К.: Вища школа, 1999.
 18. Зінько Ю., Мальська М., Іваник М., Благодир С. Туризм у Карпатському регіоні: загрози для довкілля та шляхи сталого розвитку. Вісник Львівського університету. Серія географічна, 45. 2014. С. 443-451.
 19. Ієрархічна класифікація екотурів https://tourlib.net/books_ukr/shkola6-2.htm
 20. Карпатська конвенція як фактор регулювання природоохоронного законодавства України 2009 р.
 21. Карпатський біосферний резерват. <https://wownature.in.ua/oberihaymo/biosferni-rezervaty-v-ukraini/karpatskyy-biosfernyy-rezervat/>
 22. Любіцева О. О. Методика розробки турів / О. О. Любіцева // Навчальний посібник. – К.: Альтерпрес, 2003. – 104 с.
 23. Матеюк О. П. Формування професійної екологічної компетентності студентів університету у контексті завдань сталого розвитку. Вісник Національної академії

- Державної прикордонної служби України. 2011. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2011_1_13
24. Маценко Г. О. Книга рекордів України. Природа навколо нас. - Тернопіль: Навчальна книга "Богдан", 2000.
25. Національна концепція розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. URL:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>
26. Національні природні парки: проблеми становлення та розвитку: Матеріали міжнар. наук. -практ. конф. - Яремча, 2000.
27. Організація екологічної стежки і навчальних екскурсій. URL: https://pyrogivka.at.ua/organizacija_ekologichnoji_stezhki_i_navchalnikh_e.doc
28. Положення про навчально-виховну екологічну стежку. Додаток №2. URL: <https://nenc.gov.ua/wp-content/uploads/2015/01/03-04-80.pdf>
29. Принципи та риси екотуризму https://tourlib.net/books_ukr/shkola6-2.htm
30. Природно-заповідний фонд України загальнодержавного значення: Довідник. - К., 1998. - 240 с.
31. Проблеми охорони навколишнього середовища <https://uain.press/uploads/2021/01/smitty-a-1.jpg>
32. Пруцакова О. Л. Сутність та види екологічної компетентності особистості. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. Київ, 2005. Вип. 8. Кн. 2. С. 16–19.
33. Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат // Гірська школа Українських Карпат. – Науково-методичний журнал, 2006. – №1. – С. 10–17.
34. Рідей Н., Толочко С. Розвиток екологічної компетентності викладачів у системі післядипломної освіти для сталого розвитку. Актуальні питання гуманітарних наук. 2018. Вип. 21. С. 144–148.
35. Роль Карпатської конвенції в удосконаленні управління природоохоронною діяльністю регіону Солодкий В.Д., Шутак Г.Д., Сівак В.К. 2009 р.
36. Рутинський М. Й. Врахування ландшафтної різноманітності у функціональному зонуванні національних природних парків України / Ландшафти і сучасність: 36. наук, праць. - Київ; Вінниця: Гіпаніс, 2000. - С 98-102.

37. Систематизація екотурів за основною метою
https://tourlib.net/books_ukr/images/shkola39.jpg
38. Скребець В.О. Екологічна психологія: підручник / В.О. Скребець, І.І. Шлімакова. Київ : Видавничий дім «Слово», 2014. с.421–423.
39. Стойко С, Гадач Е., Шимон Т. та ін. Заповідні екосистеми Карпат. - Л.: Світ, 1991.
40. Схема маркованих маршрутів <https://pohod-v-gory.com/wp-content/uploads/2022/09/4-73.jpg>
41. Філософія серця Василя Сухомлинського: бібліогр. антологія /скл. Л.Нехайчик; ред. Л.Трошина; відп. за вип. Є.Гнатів. – Прилуки: Прилуцька міська бібліотека для дітей ім. Павла Білецького-Носенка, 2013. – 128 с.
42. Функціональне зонування території НПП «Синьогора <https://synyogora-park.in.ua/wp-content/uploads/2022/12/Bez-imenip.png>
43. Царик Л. П., Чернюк Г. В. Природні рекреаційні ресурси: методи оцінки й аналізу. - Тернопіль: Підручники і посібники, 2001.
44. Чубрей О.С. Система підготовки майбутніх учителів географії до професійної діяльності на засадах компетентнісного підходу: монографія. Чернівці: Технодрук, 2020. 376 с.
45. Яворська В.В., Адобовська М.В., Чубрей О.С. Структурно-функціональна модель підготовки майбутніх вчителів географії. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. і Драгоманова. Серія 17. Теорія практика навчання та виховання. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгманова, 2019. Вип. 31. С. 184–191.
46. Zinko Y., Brusak V., Dziadyk V. Напрями впровадження елементів сталого туризму в Ужанському національному парку. Вісник Львівського університету. Серія географічна, 32. 2005. С. 110 - 120.
DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vgg.2005.32.3230>